

ВАСИЛЬ ЧАПЛЕНКО

У нетрях
Копет-Дагу

ВИДАВНИЦТВО "НОВІ ДНІ"
ТОРОНТО, 1951

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ЧИТАЙТЕ!

Ілюстрований універсальний місячник.

НОВІ ДНІ

“НОВІ ДНІ” — журнал, що поширює любов і згоду між українцями.

“НОВІ ДНІ” — журнал, у якому знайдете все — від поезії і художливої прози почавши, і на політиці й науці скінчивши.

“НОВІ ДНІ” — журнал, у якому співпрацюють найкращі наші поети, письменники, критики, публіцисти і вчені.

Передплата в Канаді і ЗДА: річна — \$ 3.00, піврічна — \$ 1.75.

Замовлення і гроші слати на адресу:

“Nowi Dni”, Box 452, Term. “A”

Toronto, Ont., Canada.

ВАСИЛЬ ЧАПЛЕНКО

У нетрях

Копет-Дагу

ПОВІСТЬ

*Добрий день
Копет-Дагу
Василь Чапленко*

diasporiana.org.ua

ВИДАВНИЦТВО "НОВІ ДНІ"

Торонто, Онтаріо, Канада

1951

Друк: Друкарня ОО. Василян, Торонто, Онт.
Канада

I

Упертий батько. — Особовий склад наукового виїзду до провалля Тутли. — Останні приготування в дорогу. — Від'їзд. — Несподівана нагода для дочки перехитрити батька.

Над узгір'ям Копетдагу світ тільки по пролупував заспані очі. І цей ранній ранок зустрічали своїм огидним, аж непристойним криком ішаки,¹⁾ усіх будили.

Але в господі професора Ашхабадського науково-дослідного інституту тваринознавства Никандра Орленка ще до цього крику усі повставали — він сам, його дружина і молоденька дочка-студентка. Тільки ж остання так рано прокинулась без потреби, зокрема це не впадобалось її старенькому батькові. Йому більше було б до мислі, якби вона ще спала у своїй затишній постелі солодким сном літнього ранку, спала аж доти, доки він не виїде з своїми людьми в науковий виїзд до провалля Тутли. Інакше сказати, він аж ніяк не хотів, щоб дочка їхала з ним до того провалля.

Це та ще потреба скористуватись ранковим холодком для виїзду й було причиною того, що професор так рано проти заведеного в домі порядку встав.

Але завзята дівчина не заспала, і тепер мовчки, так наче їй батько нічогосінько з вечора про це не казав, лагодилася в дорогу.

Батько якнайрішучіше обірвав ці її заходи:

— Облиш оте, що ти робиш! Я тобі сказав — не поїдеш...

— А я хочу...

Старий батько скипів від гніву, почервонів аж до шиї, немов його варом облило. Забігав швидко по хаті, прогрібаючи за вухом на знак неспокою своє сиве, аж біле, складене рівними пасмами волосся. А потім спробував ще раз доказати “необачній дівчині” безглуздя її наміру.

— Ти ж таки подумай, — став казати, спинившись перед нею: — чого тобі наражати себе на явні небезпеки? Ти ж знаєш, що Тутли — найважче для виїздів провалля Копетдагу... Там же доведеться вилазити на мотузі на високі пороги, а мотуз може обірватись. Ти ж сама знаєш, що такі випадки були... Треба також перебродити крижано-холодну ковбаню, аж по пахи завглибшки, — отже можна простудитись... Далі — скорпіони, каракурти...²⁾ Укуси ж каракуртів смертельні навіть для верблюдів! А ще ж і барс чи гепард може напасти...

Але “необачна дівчина” уперто наполягала на своєму і висувала свої міркування. Передусім підіймання на мотузі вона не боїться, бо буде найлегша з-між усіх учасників експедиції. Підійматимуть же вони доцента Микитку, що важить понад сотню кілограмів! Ковбаню перебрере за одну мить і ніякої простуди не захопить. Скорпіонів та каракуртів стерегтиметься так, як і інші. Ну, а щодо барсів, то він сам (батько б то), як зоолог, знає, що тут більше балачок, аніж справжньої небезпеки: барс на людину нападає рідко... Гепард же навряд чи трапиться в цій місцевості...

Батько аж об поли руками вдарився, — порпання в чуприні за вухом було вже мало.

— Таж провалля Тутли, — казав далі, — лезить між туркменським та іранським кордонами, у так званій неутральній, завширшки десять кілометрів смузі, і ми там можемо й на розбійників-курдів нахопитися...

— А ти ж сам їдеш... хоч там і курди...

— Ну, от маєш! Ти їй кажи одно, а вона своє. Я ж ради науки їду. Це цікаве, ніяк іще не досліджене місце. А тим більше з зоологічного боку. Там, зокрема, водиться єдиний у світі вид земляного зайця, і його досі ще ніхто не описав. Європейські, американські учені цікавляться, а в мене тут під носом... Ради самого цього зайця варто рискнути... Ну, а ти? Навіщо воно тобі? Ти ж тільки в медичному інституті вчишся... Ну, скажи мені, будь-ласка, прямо: чого ти туди поїдеш? Чого ти там не бачила? Чого ти там шукатимеш?

— Так... цікаво...

На це вже старий батько не міг нічогосінько сказати. А як найрішучіші його жести — куйовдження своєї чуприни та биття об поли руками, були вже вичерпані, то він тепер тільки розвів руками. Мовляв: “Отакє дівча! Ну, що ти йому скажеш?!” А потім звернувся до матері “необачної дівчини” і сказав, щоб вона ще як мати з нею поговорила.

Тільки ж це він зробив зовсім даремно. Мати була при цій баталії присутня не як учасниця, а як мучениця, і сама не прибирала, на яку ступити: і дочки, улюбленої одиначки, шкода, і чоловіка боязно розгнівити.

Отож вона й здобулася на таке, що ніяк не

могло в суперечці батькові допомогти: сказала, звернувшись до дочки:

— Може б, ти, Галю, таки послухала батька і не їхала? Бо й мені без тебе буде сумно, і я журитимусь... А це ж на тиждень, коли не більше, ідуть...

У неї бо завжди була проти доччиних “вибриків” тільки одна зброя — журба.

Почувши це, батько махнув сердито рукою і вибіг з хати. А заразом це означало, що він остаточно відмовився брати дочку з собою. Хай вона, мовляв, тепер що хоче каже, — не візьме — і край.

Він пішов робити відповідні розпорядження щодо від'їзду. Вийшов у приємну прохолоду ще сірого ранку на пустельному взгір'ї Колет-Дагу, на широке дворище інституту, обнесене білястим глиняним дувалом,³⁾ поглянув.

За дувалом починалась неозора рівнина пустелі Кара-Кум, ще холодної з ночі, понятої сірим серпанком далечіні.

Біля лябораторії професор Орленко побачив головного свого помічника в спорядженні виїзду — асистента Юрія Кудрика: він укладав на лінійку,⁴⁾ що стояла тут таки, потрібні для виїзду речі.

Професор любив цього скромного, але розумного й здібного юнака, і зустріч із ним його заспокоїла. Похвалив “Юрка” (як його звичайно називав) за пильність і висловив при цій нагоді думку, що був би щасливий, якби його власна дитина була така слух'яна.

Юрко зрозумів, що це був відгук якоїсь сутички з Галею, але з делікатности не рознитував. Він бо ставився до свого професора з великою пошаною і намагався нічим своєї

“слух'яности” перед ним не захмарювати. А що був надміру, як на свій вік (мав двадцять шість років), соромливий, то ще й червонів нераз у розмові з ним. Особливо як професор робив йому якісь завваги.

Хоч ті завваги були здебільшого зовсім лагідні. Найчастіш це були слова: “Хіба ж так роблять? Га? Ех, Юрку, натягніть на кисіль шкурку.” Або: “Е, козаче, ви цього не продумали якслід...”

А втім, дехто подейкував, що в цій асистентській пошані, трохи не синівській любові до професора чимало заважило ще й інше щось — не сама наукова співпраця, — те, що в професора була гарненька молода донечка. Проте, можливо, що це був тільки дозвільний здогад, ні на чому не обґрунтований. У всякому разі сам Юрко Кудрик нікому в світі про це ще не казав, та й професорова донечка про це ніякого відома не мала і не догадувалася.

Опріч того, наявність у професора молодій вродливої дочки не завжди й необов'язково призводить, як декому, може, й хотілося б, до закохання в ній молодого асистента.

Мали їхати до провалля Тутли ще двоє наукових працівників — доцент Микитка Касян Федорович та асистент Маметберди-огли, туркмен.

* Вони й прийшли незабаром після того, як професор Орленко вийшов із хати.

Доцент Микитка — це той, що про нього згадувала в суперечці з батьком Галя. Він мав на меті убити в проваллі Тутли двох зайців — одного справжнього, земляного, на спілку з професором Орленком, а другого... хотів позбутись, полазивши по кручах, своєї надмірної

огрядности. Та його огрядність, при невеличкій голові та коротких ніжках, робила з нього досить кумедну постать, схожу на дитячу іграшку гуляйко-коливайко. Ідучи, він так коливався, як та іграшка, розгойдана дитячою рукою.

А Галя частенько й у вічі жартом йому казала, що йому б слід називатись не Микиткою, а Микитякою, Микитярою або Микитищем.

До діла в готуванні виїзду він майже зовсім не вкидався, а тільки ходив-коливався, заклавши руки за спину.

Маметберди-огли був один із нечисленної місцевої інтелігенції, і щирим серцем хотів чогось навчитися в професора-європейця та його співпрацівників. Тим то він і тепер усяково допомагав Юркові Кудрикові — ув'язував та пакував речі. Сухий у постаті, але такий жилавий, як відоме пустельне дерево саксаул,⁵⁾ він просто звивався біля того, що йому доручали зробити. А в горах і в проваллі Тутли з нього мав бути незамінний провідник і виконавець деяких спеціальних завдань.

З допоміжного персоналу брали чотирьох туркменів — погоничів ішаків. Вони ж таки, в основному, мали нести й охоронну службу.

По якомусь часі приготування в дорогу були закінчені: ув'язано харчі, укладено ловецьке приладдя — пастки, тенета тощо, перевірено зброю — мисливські рушниці та скількись бойових гвинтівок, що їх влада дозволила взяти, зважаючи на небезпеки в горах.

Виїхати мали не пізніш, як через пів години, щоб ранковим холодком перехопитись через пустельну — від Ашхабада до Золотого джерела — частину путі.

Коли вже все було готове, професор Орленко запросив учасників виїзду до хати на снідання. Господиня подала на стіл улюблену місцеву страву — плов, варений риж, перемішаний із шматочками овечини. Цей плов вона зварила була ще з вечора, а тепер тільки підігріла нашвидку. Появилось також на столі декілька пляшок непоганого місцевого вина — “ясмансалику”.

Так утворилась досить приємна для декого (наприклад, для доцента Микитки) картина на білій скатертині столу. Плов, білий і ситий, чарував очі і лоскотав у ніздрях смачним запахом доброго м'ясива, а пляшки “ясмансалику” веселили прозорістю бурштину.

Веселість цієї картини збільшувало й перше проміння сонця, що починало витикатись із-за ламаного контуру, недалеких гір Копет-Дагу, видних у широке вікно.

Трохи чи не під враженням усього цього доцент Микитка вперше — як ще не сіли за стіл — прикинув і від себе щодо від'їзду слово: сказав, що треба б починати, бо, мовляв, краще раніш виїхати — до спеки.

До столу посідали всі разом, у тому числі й туркмени-погоничі. Ці останні їли плов прямо пучками з поставленої перед ними миски. Виделок чи ложок у цьому їдженні вони не допускали, мовляв: хіба так наїсися? тільки розсипатимеш!.. Лій із їхніх пучок так і стікав, і вони їх, брудні та чорні, раз-у-раз облизували. А що вже плямкали — так так!

Це трохи псувало охоту до їжі тому ж таки доцентові Микитці, і він позираючи від своєї тарілки, незадоволено морщився. Проте лигав страву незгірше, та ще й теж не виделкою —

а ложкою, з тих, либонь, міркувань, що й туркмени — п'ятірнями: щоб не розсипати.

За цим своїм ділом він зовсім не брав участі в остаточнім обміркуванні маршруту виїзду.

Тим то маршрут обговорювали втрьох професор Орленко, Юрко Кудрик та Маметбердіогли. Цей останній, погано володіючи тією мовою, що нею розмовляли за столом, тільки вряди-годи прикидав від себе яке слово, а більше слухав. Кивав у відповідних місцях на знак згоди головою та робив на своєму широкому, вилицюватому обличчі привітні усмішки-зморшки. Коли він сміявся, його вузькі, наче прорізані осокою очі зовсім ховалися у тих проміястих зморшках, що віялами стягали шкіру на висках.

Зважаючи на його обізнаність з місцевістю, професор Орленко час від часу звертався до нього:

— Чи добре так буде? Якшими?ʔ)

Остаточно встановили такий маршрут: за день мали доїхати до прикордонного поста, там переночувати, а вранці — як уже сонце підіб'ється вище, бо потемки в проваллі ніяк іти — піти вгору вздовж усього провалля, щоб на ніч прийти на місце постою біля джерела водоспаду.

— Візьміть, Юрку, й мене з собою, — сказала потиху Галя, підсівши до Кудрика. — Скажіть татові!..

І скинула на вродливого юнака бентежливою теміною своїх очей, чорним оксамитом дугастих брів, як крилами, вимахнула, довгими стрільчастими віями затремтіла.

“Такі брови й такі вії східні поети звичайно до лука й стріл порівнюють, — подумав Юрко.

— А східні малярі як найкращу жіночу вроду малюють, — наприклад, на мініатюрах до “Шах-наме” Фірдовсі. Вона — як смаглява перська чи афганська красуня. Мабуть, це від матері в неї, що походить з Кушки...”⁸⁾

Глянув на стару Орленчиху: справді, смаглява, з чорними очима й бровами, але старість згасила вже колишню вроду, — лице поморщене, коса посивіла.

— Чуєте, Юрку? Попросіть татка, — він вас послуха...

Та хіба ж міг цей несміливий асистент допомогти їй, знаючи, що це не до мислі професорові? Він тільки почервонів по самі вуха, заблимав збентежено очима, аж сльози на них виступили, і... порадив звернутися з цим до Касяна Федоровича Микитки.

— Що там таке? — запитав доцент Микитка, почувши своє ймення.

У нього був повен рот плову, і він його язиком, як лемішку кописткою, міщав. Повні його губи аж лисніли від ситі. Маленькі, мов дитячі його оченята, як масні скалки на воді, плавали на повному виду.

— Та ось Галя хоче їхати з нами, а Никандр Петрович її не пускає, — так ви попросіть його, щоб узяв...

Микитка повернувся до професора Орленка і передав йому Галіну просьбу.

— Ні, ні, ні! — замахав якнайрішучіше руками Никандр Петрович, почервонів, розхвилювався і встав із-за столу. — І не кажіть мені про це! Ну, йолдашлар,⁹⁾ — звернувся він до туркменів-погоничів, — кінчайте: час рушати. Поки ще не так душно...

Туркмени встали, витираючи масні руки об

свої смугнасті, довгі й облеписті халати, що робили їх, високих і тонких, схожими на слабо начинені кишки. Піт уже густим лоєм лиснів на їхніх обличчях, а ті обличчя були такі засмаглі, що аж чорні. Тільки зуби їм мигтіли білістю, як вони сміялись або говорили.

За професором та туркменами довелось уставати з-за столу й іншим.

Такий поворот справи випав не до речі найбільше посередникові в Галиній справі (Микитці б то): він ще не наївся. Та й плову залишалась іще ціла гора. Він спочатку теж підвівся був, ніби намірився вставати, але потім знову сів. Сказав, що він дожене, — хай їдуть. Забув, що на початку снідання хотів нібито швидше виїхати в дорогу — до спеки. А вже як сів удруге, то й сидів доти, доки не вичистив зовсім миски з пловом.

Стара Орленчиха ввічливо чекала в хаті, поки він з тим пловом упорається, дарма що її тягло надвір, де от-от мав виїхати її чоловік. Раз-у-раз позирала у вікно.

— Треба, знаєте, в дорогу як слід поїсти, — гомонів з нею завзятий їдець, — бо там навряд чи можна буде щось путне зварити...

— Їжте на здоров'ячко, — казала стара жінка.

А коли Маметберди-огли прибіг з професорового доручення нагадати йому, щоб уже йшов, бо мають від'їжджати, він був уже готовий: плов як за себе кинув.

— Як їхати, то й їхати, — сказав: — я готовісінький...

Коли Микитка вийшов із хати, надворі вже все, справді, було готове до від'їзду. Заклопотаний професор Орленко давав останні роз-

порядження. Його невисока, помірно - огрядненька, чепурна в сірому парусиновому вбранні та тропічному шоломі постать скидалася на постать командира, що готував свій загін у похід.

Йому вже відійшло від серця, він був знову спокійний і тільки коли-не-коли вдавався рукою до чуба за правим вухом, але шолом тепер заважав йому це робити.

Виїздова валка складалася з однокінної лінійки, з напнутою над нею від сонця білою тканиною, і чотирьох віслюків з кладдю.

Лінійкою мали їхати науковці, і на ній уже сидів, держачи в руках віжки та батіг, рудувсий візничий Гринько, галичанин, що як військовополонений з австрійської армії залишився в Туркменії ще від війни 1914 року.

Віслюки стояли з сумно похиленими вухатими головами та підігнутими мишачими хвостами, обвішані пакунками, сонні й байдужі до того, куди їм доведеться йти. А на віслюках сиділи вже, спустивши ноги до самої землі, велетні-туркмени. На туркменах тепер були не тільки довгі смугнасті халати, а ще й величезні, як добрі діжечки, кудлаті овечі папахи, що ще більше видовжували їхні й без того довгі постаті.

Бачивши цих верхівців, трудно було зрозуміти, як ці дрібні тваринки-віслюки могли на таких тоненьких, як овечі, ніжках не тільки вдержати, а ще й нести в далеку дорогу таку велику вагу.

А туркмени ще й сиділи на них не абияк, а в гордих поставах вояків, почіплявши гвинтівки через плечі.

Навколо валки зібралось чимало сторонніх людей, що прийшли подивитись, як від'їзди-

тимуть ці відважні люди — відомий професор Орленко з своїми співпрацівниками, — що задумали трохи чи не тигрів ловити. З матерями приходили діти, а жваві, невгомні хлопчачки пробували навіть на лінійку сідати, перевіряючи, чи зручно буде на ній їхати.

Гринько їх відгонив, погрожуючи батогом.

Галя теж була серед цих дозвільних спостерегіачів, скорившись видимо, неможливості їхати. Мати стояла біля неї і запобігливо до неї гомоніла. Хотіла, либонь, цим, великою ласкою, злагіднити батькову відмову, задобрити дочку, наче боялась, щоб вона не гнівалась і на батька, й на неї. Сказано: мати! Та ще й як має одним-одну дочку...

А тим часом сонце виприсуло вогненною загравою з-за гір. Його гарячі полапки-промені бігли вже близькими, похиленими до інститутського подвір'я, до воріт, пригороми. Вишукували залишки вранішніх холодків, а знайшовши, ту ж мить їх винищували. Золотили вершки притуленого одним боком до подвір'я саду Кеші.

Навіть у непривітну далечінь пустелі вже сягали золоті полапки сонця. Та далечінь мала — це всі знали — швидко нагрітись і дуже втрудити ту частину путі — від Ашхабада до Золотого джерела, — що йшла через неї.

Отже, треба було поспішати з від'їздом.

Професор Орленко підійшов швидко до дружини й дочки, попрощався з ними, поцілувавши ту й ту. Про прикрий момент — відмову, нічого дочці не сказав, замовчав, так наче між ними нічого й не було.

— Ну, цим разом добрим часом! — скомадував, повернувшись до валки. Ужив тієї ри-

мованої “формули від’їзду”, що її завіз до Туркменії ще його батько, селянин з Полтавщини, приїхавши в гарячі піски “на вжитки”.

Потім того професор теж сів, один з чотирьох, на лінійку, і валка рушила з двору.

Галя пройшла, відокремившись від матері, слідком за валкою аж за ворота. Дивилась, як лінійка, випередивши віслюків (кінь біг підтюпцем), виїхала на рівне, біле від лесового пилу шосе. Тільки ж очі її найщиріше, либонь, провозжали не батька, а юнака у синій безрукавці та в білому кашкеті, що називався Юрком Кудриком. Ба більше: трохи чи не через від’їзд саме цього юнака її чудові очі й появилися раптом якимсь смутком.

Йй махали з лінійки, поки видно було, на прощання руками, махала й Юркова засмагла рука...

— А вас таки не взяли? — почувла раптом дівчина позад себе.

Оглянулась: біля неї стояв перс Рустан, один з багатьох її, та й усієї родини, тубільних знайомих.

— А цікаво було б поїхати! Правда?

І перс подав їй церемонно свою випещену м’яку руку, мокру й липку від поту, а через те й неприємну.

З цим персом познайомилася Галя нещодавно, либонь, на якійсь вечірці. Тільки ж не звернула на нього тоді, як і при пізніших зустрічах, особливої уваги. Це був один з тих багатьох персів, туркменів, почасти вірменів, що через однаковість східних дуже смаглявих облич були для неї всі однакові. Однакові й... нецікаві. Вона навіть імення їхні — Рустам, Берди, Гельди, Карапет (вірменське) тощо —

плутала, не завжди пам'ятала, котрий з них як звався.

Що цього перса звали Рустамом, це вона цим разом, щоправда, згадала. Але нічого не знала про нього як людину, не пам'ятала навіть, де він працював — хоч він і казав про це, — либонь, у якійсь торговельній установі. Був з нього трохи чи не іранський підданець, з закордонним, іранським таки, паспортом.

Але чоловік він був досить цікавий. Стрункий і високий, фізично здоровий, з чорним, як воронове крило, волоссям (хоч тепер голова його була голена) та досить приємним, хоч і чорно-смагливим, обличчям, він міг звернути на себе увагу хоч якої дівчини чи жінки. До того ще він завжди гарно одягався, та ще й у одяг закордонного здебільшого походження. До Галі доходили глухо розмови знайомих про якісь там його зв'язки з курдами-пачкарями, що перекидали через кордон чужі, переважно англійські вироби.

Галя згадала тепер, що він трохи чи не пробував (хоч і несміливо покищо) до неї залицятись. У всякому разі, зустрічаючись із нею, він кожного разу робив перебільшено солодкий вираз на обличчі, а як спостерігав, що їй це байдуже, переставляв той вираз на такий, ніби з'їв щось кисле. (Це була характеристична "гра" східніх фізіономій, особливо перських та вірменських).

Але... мало хто до Галі не залицявся! Вона ж бо мала у всіх великий "успіх" і могла сміливо прикладати до себе слова з пісні: "А за мною, молодію, сім кіп хлопців чередію!"

Цим разом Рустам, тиснувши Галі руку, затримав її на мить у своїй долоні, а також по-

глянув в обличчя з отим своїм солодким виразом. Навіть зідхнув наче жартома.

А по тих перших словах сказав:

— А ви ж їх можете ще догнати... батька й інших.

— Як саме?

— Та дуже просто...

І він виклав їй досить цікавий і цілком здійсненний плян. Наступного дня вранці він повіз би її навздогін за батьком самоходом, вони б догнали виїздову групу тоді, як та, переночувавши біля прикордонного поста, вирушила б до провалля Тутли (цей маршрут Рустам знав, про нього всі говорили). А батько б потім згодився, не де б дівся...

— Ви так думаєте?

— Я певен.

І Галя, трохи повагавшись, з якимсь зухвалим завзяттям ухопилась за це, мовляв: “перехитрю таки татка!” А для цього чому, справді, не використати прихильності хоч би й цього “зідхайла”? Навіть пококетувати з ним ради цього трохи можна!

І вона, впіймавши очима черговий персів солодкий погляд, затримала його повабно на якусь мить, а тоді “соромливо” опустила очі, закліпала пишними віями, як метелик крильцями.

Перс аж засяяв від щастя, назвав її “Лейле”, поширеним східнім іменем, що означало “ніч” (з арабської мови). А далі взяв говорити, що він для неї ладен усе, геть чисто все зробити.

— Чому ж для мене?

— Тому, що ви... Лейле...

— Облиште дурниці!...

Далі вони умовились щодо завтрашнього

ранку, з обопільною умовою зберігати задумане в таємниці, і розійшлися. Коли Галя, трохи відійшовши, оглянулась, то побачила, що перс стояв і дивився їй услід. Помахала йому пустотливо рукою, мовляв: “до побачення, до побачення”.

Від цієї розмови їй зробилося раптом чомусь весело, і ця веселість на крилах понесла її додому. А дома, уже в кімнаті, вона кинулась до матері і, обійнявши її за шию, палко поцілувала.

— Мамо, мамуню...

— Що таке, моя дитино? Може, ще снідати-меш? Бо вгурті ж ти й не поїла якслід. Може, вип'єш кави?

Мати дивилась тепер на дочку, як на “Бозю”, як сама Галя частенько, жартуючи, казала; бачилось, була ладна, як кажуть, свого серця вколупнути, щоб дочці догодити. Такі настрої в Галі нагадували матері той час, коли її донечка була ще маленька, ходила в коротенькій спідничинці і, цілуючи свою мамуню, казала “па”.

Але Галя від снідання відмовилась. А замість того спитала:

— Чи ти, мамо, знаєш перса Рустама?

— Це якого? Отого губатого?

— Таке “губатого”! Він красень, а ти — “губатого”...

— Ну, так що там? Кажи вже!

Та тут Галя, перш ніж відповісти, обкрутувалась на одній нозі, підбігла до дзеркала, що осявало своїм “плесом” усю затишну кімнату, поправила своє пишне чорне волосся і аж тоді сказала:

— Що б ти сказала, якби я вийшла за нього заміж? Га?

Почувши це, мати аж на виду пополотніла, — так злякалась.

— Бог з тобою, моя дитино! Що ти кажеш? Ти ж іще мала...

— Вісімнадцять років — мала?!

— Та й не до пари ж він тобі...

— Чому не до пари? Отакий красень! Та, мабуть, ще й багатий: золотий годинник у нього, перстені дорогі...

Але потім схаменулась: мати так стурбувалась, що вже мало не плакала.

— Ні, ні, це я пожартувала, — сказала за-спокійливо. — А за кого б же ти хотіла мене, “свою дитину”, віддати? Може, за Юрка Кудрика?

Дивиться — а мати раптом повеселішала, уже посміхається.

— А чого ж? Хлопець гарний, розумний...

— Гарний, кажеш?

І Галя раптом задумалась, відчувши знов, десь мабуть, у серці сум за тим юнаком, що його вона тиждень, а може, й більше не бачитиме. Е, ні, завтра побачить! — згадала раптом свою потаємну змову з Рустамом. Мусить побачити... хоч би там що!

— Може, й таке, — сказала. — Може й гарний, і розумний...

II

Подих пустелі. — На прикордонному посту. — Професорова наука про норови тварин і про норови людей у тваринному стані. — Доцентове Микитчине оповідання про барса. — Його ж таки нічна пригода: ще один напад барса. — Оповідання Маметберди-огли про ходжу Насреддина.

Лінійка з чотирма науковцями, відірвавшись від ослячої частини валки, опинилась незабаром у пустелі, відчула її гарячий уже подих. Була як біла цятка серед залитого спекою світу, маленька кузочка, що повзла кудись там собі у далеку невідомість обрію. Підбирала під колеса та під копити коня, що помаленьку тюпав, білу смужку шосе, як в Україні підбирає господиня-селянка, білячи полотно, довгий шматок до своїх ніг.

Шосе йшло трохи навпростець, скорочуючи дорогу в лукуватому вигині гірського пасма. Тим то гори, що були з лівого боку, стали по трошу віддалятися, заволікатись сизуватим серпанком далечіні, а натомість з правого боку зблизилася рівнина пустелі.

Яка ж бо сумна була ця картина! Страшне гаряче безмежжя, хвилясто поморщене піщаними надмами, сліпило очі. Голі боки надм білили, як оголені ребра кістяка, і на них тільки зрідка розпучливо чіплялись жалюгідні будячки та молочай, убога паша найневибагливішої тварини в світі — верблюда.

Здавалось, що пустеля — це величезний перістий дракон, який лежав, простягнувшись на землі, дихав вогнем і загрожував смертю всьому живому, а передусім тим запорошено-зеленим плямам, що злякано ховались у віддалених гірських долинах.

І що далі їхала група науковців, то дужче відчувався вогненний подих із страшної пащі дракона-пустелі. Спека робилась така немилосердна, що здавалось, ніби само небо топилось і стікало вниз важким варом.

Довго їхали, не зустрічаючи ані лялечки, саїтні й пригноблені моторошною картиною мертвої землі. Навіть говорити нікому не хотілось, усі мовчали.

Тільки візничий Гринько вряди-годи порушував мовчанку, робив свої завваги з приводу якогось там спостереженого явища. Коли ще гори були близько, він згадав свої Карпати — які вони зелені, “не такі, як оці, що голі, мов коліно”. А далі — після чималої мовчанки — указав пужалном на маленьку темну цятку серед видм. То був джайран,¹⁰⁾ що спустився з гір, шукаючи наші. Тільки ж за мить та цятка зникла.

Побачив Гринько недалеко від шосе огидну морду варана. Не здивувався особливо: варанів, цих здоровенних, із метр завдовжки, ящірок, було й біля міста багато, і їх часто туркмени-хлопчаки приводили до інституту на мотузках, як ягнят, пропонуючи купити. Варанів купувала й інша установа — “Заготшкіра”, бо вараняча шкірка ішла за кордон на виріб жіночих торбинок тощо.

Скористувавшись останньою Гриньковою розмовою — про варана, кінь, щоб не пере-

шкоджати торохтінням коліс своїм панам — людям, розмовляти, пішов був ходки. Але, як виявилось, ця його ввічлива догідливість Гринькові не влодобалась: він сердито смикнув віжками, гукнувши “вісьта!” Туркменський кінь не так, мабуть, злякався гуцульського погуку, як можливости скоштувати батога, і знову слух'яно затюпав, підгортаючи білястий пилوک шосе під свої ноги.

По якомусь часі лінійка зустріла двох верблюдів. Верблюди йшли з гордо піднесеними,

схожими на овечі головами. Ішли повільною ходою, широко ступаючи своїми довгими, неоконирними ногами, ніби міряли шлях. На своїх горбах верблюди несли по туркменові в кудлатих чорних папахах, у довгих червоних халатах. Вони, либонь, зовсім не журилися тим, що туркменам, може, не дуже приємне було їхнє вимірювання шляху: воно ж так їх гойдало, що ті аж головами стріпували, наче голови от-от мали повідриватись.

Від'їхавши трохи від лінійки з білими “орслар” (росіянами), один туркмен затяг пісню-а-акання, а в тій пісні оповідав про те, либонь,

як у пустелі, на дорозі між Кзил-су та Ашхабадом, він зустрів однокічну білу лінійку з білими “орслар”. Тільки ж співаючи про “орслар”, він ні разу на них не оглянувся. Співав бо для власної втіхи, а зустріч з “орслар” використав тільки як привід для співу.

Коли зустрічні подорожні більше одні від одних роз’їхались, туркменів спів став схожий на комарине дзизчання, як комар настирливо крутиться біля вуха. Тільки вряди-годи голосніше вигукував:

— Га-а-а... ла-ла-ла...

Коли туркмен раз особливо голосно викрикнув, Гринько не втерпів, щоб не дати піддрочки співакові. Вигукнув:

— Та бий його, сякого-такого...

І за одним заходом стьобнув безневинного коня, що мусив після цього жвавіше затюпати. Лінійка швидше захурчала колесами, як прядка, кручена ногою вправної прядлі, забряжчала розсохлими шинами.

Приблизно на півдорозі — а це була якраз південна пора — перед очима подорожніх (та ще й зовсім близько!) залеліла нова, вже чудова картина: блакитне, прозороведе море, а в тому морі, в прозорій воді, — зелені дерева, кущі. Серед зелені стояла самотня, кругла, як перевернутий казанок, юрта, житло щасливої, як у раю, людини.

Та коли лінійка під’їхала ближче, те море відступило далі — розірвалось на близькій відстані прозорими клаптями туману, а юрта залишилась на місці.

Те чарівне видиво було мариво, звичайне в пустелі явище, а юрта — справжня каракумська дійсність.

Трохи оподаль від юрти лежав, спокійно ремигаючи, верблюд, а біля юрти сидів кумли,¹¹⁾ туркмен, що жив у пісках, у пустелі. Кумли сидів почіпки, спустивши через коліна аж до землі довгі, як у мавполюдини, руки.

Як вони, ці дві живі істоти, тут, на безвідді та безпашші, існували, це міським подорожнім годі було й уявити! Вони ж в Ашбахаді звикли до холодної джерельної води, до готових харчів, купованих у чистеньких, прохолодних крамницях.

Але кумли, видко, не задрив тим міським людям аж ніяк. Ба, здавалося, й не зацікавився зовсім тим, що вони так близько біля його житла проїхали. Тільки трохи провів їх своїм сонно-байдужим поглядом.

А може, вони показалися йому крізь сон його існування таким самим оманливим видивом, як і інші чарівні марива в пустелі? Хай цей кінь протюпає повз нього, хай біле накриття над лінійкою віддалиться приємною білою цяткою, а його життя залишиться й надалі сірим, як сірі піски безмежної пустелі...

Була вже пообідня пора, як подорожні знову наблизилися до гір, а по якомусь часі підїхали й до Золотого джерела. Гринько скерував коня в холодок кількох верб, що горнулися до спасенної у страшну спеку води, як діти до надійної захисниці-матері.

Золоте джерело кротом прорило собі в лесовому ґрунті покручений шляшок, вимостило його дно гладенькими камінцями ріні, позеленило краї-бережки м'якенькою травичкою, поставило на сторожі отих декілька верб і дзюркотіло собі кудись у гарячі піски пустелі. Вода

привабливо лисніла, стрибаючи по камінцях, немов низала разки дзвінких перлів.

Чи треба казати, що першим кинувся до “спасенної вологи” не хто як доцент Микитка? Він бо так стівав потом, що той піт аж очі йому заливав. А дихав він увесь час із роззявленим ротом, як дихають гави чи якісь інші птахи під час спеки.

Трохи оподаль від того місця, де спинилась група науковців, і ближче до гір стояло скількись юрт, біля них видно було корову. Гринько з Маметберди-огли пішли пити молока, а напившись, гукнули звідти, чи не бажає ще хто. Таке бажання висловив доцент Микитка. Тоді вони привели з собою туркменку, а туркменка принесла в якомусь мідяному, аж зеленому від давности глечикові молока. Була вона в червоному, з доморобного шовку халаті, на голові мала чудернацьке, покрите тим же шовком покриття у формі відра, з аршин заввишки. Крім того, до покриття-відра була причеплена ззаду ще якась одежина — якась куцина, що теліпала за спиною рукавами.

Глянув Касян Федорович — а в туркменки пів обличчя у страшному струпі, немов у проказі.

Це була поширена в цьому краї шкіряна хвороба — пендинка, чи — інакше — шкіряний ляйшманіоз. Майже кожне, хто живе чи приїжджає до Туркменії, мусить перехворіти на цю хворобу, проносивши таку покрасу на носі чи десь-інде на відкритій частині тіла від двох до п'яти років. Після того звичайно залишається глибокий шрам.

Хоч Касян Федорович знав, що пендинка безпосередньо від хворого не передається (її роз-

носять, либонь, москїти), але молоко пити відмовився. Через силу це зробив — відмовився, бож молоко таки не абияк любив.

Туркменка похмуро зиркала з-під лоба, нахиливши голову, наче для того, щоб оте покриття-відро не спало. Безмовна з цими чужими людьми, не знала і спитати не могла, чому вони гербують її молоком. Становище врятував Гринько, вихиливши все, що було в брудному глечику.

Відмовившись від молока, Касян Федорович надолужив тими запасами, що взяли з дому. Поїли й інші, сівши на м'якенькій, свіжій, аж холодній травичці під вербами. Запили холодною й прозорою, як текуче скло, водою з річечки. Касян Федорович хотів був завершити полудень "чаркою" тим, що було в філіжанці у нього при боці, але йому порадили стриматись з огляду на спеку.

Відпочивши, погодувавши та напоївши коня, поїхали далі. Тепер уже їхали весь час понад пригородами, хоч спека й тут дошкуляла не менше. Не дав їм холодку й саксауловий ліс, крізь який в одному місці проходило шосе. Саксаул — невисоке, а головне, безлистяне дерево, і саксауловий ліс скидається швидше на сушняк, аніж на живий ліс. Особливість цього дерева ще та, що сокира його не бере, а можна перебивати тільки об гострий камінь.

Аж над вечір, як сонце вже було низько над пустелею, група професора Орленка повернула до Фірюзинського міжгір'я, наприкінці якого був той прикордонний пост, що біля нього мали заночувати.

Далі вїхали й у саме міжгір'я, у суцільний уже холодок від гір та від дерев, що іноді

цілим гіллястим накриттям звисали над вузьким шосе. Незабаром доїхали до відпочинкової оселі Фірюза, з будівлями міського типу, з парком, але, щоб не гаяти часу, не спинялись.

Недалеко за Фірюзою був прикордонний пост, до якого вони за малий час і доїхали.

Пост — невеличка будівля барачного типу — був у досить широкій улоговині, повній уже передвечірньої тиші та прохолоди. Начальник поста, молода небалакуча людина в військовій формі прикордонника, перевірів документ-перепустку до нейтральної смуги, і дозволив розташуватися на ніч.

Професор Орленко вибрав для цього невисокий горб забіч від поста. Поставивши на тому горбі лінійку, стали чекати решту своєї валки — туркменів із майном та харчами.

Прибула ця частина виїзду аж пізно ввечері, коли вже в улоговині почали западати мороки. Віслюки бадьоро, так, наче вони й не пройшли за один день чималої віддалі, видряпались на горб. Принесли на собі своїх довготелесих верхівців, що не повставали навіть нагору.

Порозв'язувавши пакунки, виїздівці напнули три намети: у двох мали спати науковці, а в третьому — Гринько з туркменами-погоничами. До наметів же, попід стінки, склали й майно та харчі.

Професор Орленко, як керівник виїзду, перевірів усе особисто — як що зроблено, де що покладено. Тут йому довелось зробити завагу Юркові Кудрикові, що він не взяв зброї до наметів науковців.

— Хіба ж так роблять, га? — сказав з докором. — Це вам не дома! Ех, Юрку...

І Юрко, не дослухавши відомої йому приказки про “Юрка” й “шкурку”, кинувсь мерщій виправляти свою помилку. Поклав по одній гвинтівці та мисливській рушниці в обидва намети науковців.

А тим часом зовсім спочіло. Довколишні гори обгорнулись густими тінями, і ті тіні ніби згустили приховану в міжгір'ях ворожість до будь-яких наукових спроб прояснити їх дику невідомість. Озброївшись темрявою, гори тісніше обступили самотній табір сміливців, маленьку купку людей з їх віслюками, та жалюгідною зброєю. Загрожували нічними небезпеками диких ущелин.

І — як звукова загроза — недалеко від табору заплакали достеменно дитячими голосами — наче їх там били, катували — шакали:

— Ай-ай-ай... ай-ай-ай...

Замовкнуть, ніби прислухаються, і знов:

— Ай-ай-ай...

На стемнілому небі понахвачувались зорі, великі й яскаві, які бувають тільки в південних широтах. Зорі мерехтіли, як розсипане золото, творили химерні на темному тлі узор.

Туркмени заходились розводити вогнище й варити вечерю — той таки улюблений плов.

Ім охоче допомагав доцент Микитка, що дужче, ніж інші, зголоднів на “сухих харчах” у дорозі. Так дбаючи про їжу, він, либонь, спустив з ока того другого зайця, що його теж мав упіймати в горах, — схуднути. Але, як кажуть, голод — не свій брат.

По якомусь часі вогнище вже палало, радувало душу. Саксаулові дрова весело лускотіли, розквітали язиками полум'я. А ті язики, немов живі полапки, обмацували-облизували мідяний

туркменський казан, зроблений так (з круглоопуклим дном), як робили, мабуть, ще за часів Чінгіс-хана.

Коли підкладали саксаулу, полум'я спалахувало дужче і відштовхувало суцільну навалу темряви, що вже густою масою виповнювала улоговину. Темрява, здавалося, сповзала з поблизьких гір.

— А ге-ей! — озвався десь на віддалі чийсь самотній голос.

Це був голос, мабуть, якогось прикордонника, що, опинившись десь у темряві серед гір, підбадьорював себе і інших, закинутих у цю глушину. Голос повторила луна, перекинула на другий бік улоговини.

Йому відповіло тільки вогнище черговим спалахом, вогненна квітка на дні улоговини.

Виїздивці сиділи навколо вогню. Миготливе світло робило їхні обличчя та руки мідяночервоними, схожими на обличчя будд чи інших яких ідолів. Рудуватий у темряві дим розгонив уїдливих москітів, здогадних розносників пендинської виразки, і вони людям більше не докучали. Набута в дорозі втома поволі стікала нічліжанам із пліч, звільняла від ваги ноги.

Керівник виїзду професор Орленко взяв говорити про тварин місцевих гір, тих тварин, що з ними їм наступного дня, може, доведеться зіткнутись.

— Світ живих істот у Копет-Дазі, — так він почав, — різноманітний і цікавий, від комах починаючи і великими хижакками кінчаючи. Хоч про фавну цих гір чимало вже написано — назву праці Бількевича, Агньова, Лаптева, — але ще багато нез'ясованого.

Взяти хоч би скорпіона. Про нього згадує

найдавніша людська пам'ять, закріплена в усних переказах, у писаних пам'ятках, наприклад, у біблій, в евангелії, і він у людей став символом жорстокости, поряд із символом рослинного походження — “терніями”. А тимчасом, чи все про нього наука знає? Ні, цього не можна сказати. От кажуть, що він у хвилину небезпеки сам собі заподіє смерть, але це не так... Цього ще не доказано. А каракурт? Павучок, з горошину завбільшки... А від його укусу гине за 30-40 хвилин величезний верблюд! І разом з тим, навпаки, каракурт сам боїться такої плохого, нікчемної в самообороні тварини, як вівця. Вівця, пасучись, його з'їдає без ніякісінької для себе шкоди. Хіба це не загадка природи? Загадка, і над нею варто попрацювати.

— До речі, — звернувся професор до Кудрика й Маметберди-огли, — чи попростилали ви овечі повсті у наметах, щоб туди не налізли каракурти?

Хлопці відповіли, що попростилали.

До вогнища підійшло двоє прикордонників, сказали “добрий вечір”, їм дали місце, і вони, сівши, теж стали слухати.

— А плазуни? — вів далі свою мову професор. — Тут їх теж чимало. Водиться тут, наприклад, агама, ящірка, у якої при збудженні синіє зісподу шия. Є гюрзя — дуже отруйна, з огидною мордою змія. Навіть страшна кобра трапляється, її ознака — роздувається шия. З гризунів можна згадати їжатця, що його голки скрізь тут можна побачити. Він живиться кукурудзою, динями...

— А як динь та кукурудзи немає, — запитав раптом Маметберди-огли, — що він тоді їсть?

— Еге, — сказав, посміхнувшись, професор, — це я так, як у тій приказці кажуть: на свій, людський, аршин міряю... У диких гірських умовах він гризе дике коріння... А тієї погані — піщанки, пацюка з пухнатым хвостом, скільки тут! Сила силенна! Їхні колонії можна побачити на кожному схилі... З хижаків, крім шакала, лиса, вовка, тут трапляються ще барс, гепард, леопард, а в плавнях ріки Аму-Дар'ї та в Мургабській долині навіть тигр. Про барса даремно багато балакають: він на людей рідко нападає. Гепард — хижак, що його в Індії приручують як мисливську тварину... так, як у нас собаку. Факти приручення цього хижака відомі ще з історії стародавнього Єгипту. Про “зустрічі” з тигром пишуть досить часто наші газети, ви самі читали...

Але я найбільше тепер цікавлюся не цими, сказати б, яскравими заступниками місцевої фавни, а земляним зайцем *Alactago kopetdagensis*, як я його назвав. Хоч кров з носа — мусимо його цим разом добути! Американський учений Кінгслей мені писав: “Добудьте та опишіть цього звірка, і ваша слава на весь світ буде забезпечена”.

Сказавши це, професор посміхнувся. І додав жартома:

— “А слава — заповідь моя”, — як казав Шевченко, що теж вивчав, хоч і поневолі, середньоазійські пустелі... так, так. Тут праці ще багато, тільки мало рук... Але в тій смузі, що ми оце до неї їдемо, — в нейтральній смузі, є ще одна дуже цікава тварина. Угадайте, яка!

— Яка ж? — запитало кілька голосів.

— А от угадайте...

І він обкинув своїм прижмурено-усміхненим поглядом стиснутих темрявою до вогню своїх слухачів — вогонь відлискувався на їхніх уважних лицах.

— Homo sapiens,¹²⁾ людина. Тільки ж вона тут у такому стані, що оте sapiens треба відкинути. У цій смузі вона перебуває в тваринному стані. В цій неутральній між двома державами місцевості немає ніякої сили — ні поліційної, ні традиційно-культурної, — що стримувала б її дикі інстинкти. Тим то й вивчати її тут треба нам, “тваринникам”, соціологам тут нічого робити... Це ніби спеціальний для такої мети заповідник. Немов це для експерименту зроблено — щоб побачити, як поводитиметься людина в тваринному стані... А діють тут переважно курди, хоч є й інші...

— А чому це переважно курди? — спитав Юрко Кудрик.

— Це дикий і хижий народ, розкиданий від Туреччини та Закавказзя аж сюди, до Середньої Азії. Часто про них кажуть: “войовничі курди”. Але та їхня войовничість — це насправді безпросвітня дикість. Як дикуни, вони й здатні на всякі жахливі вчинки, — нелюдські, звірячі. Ми всі не раз чули про страхітливі вбивства у цій смузі, — то їхня здебільшого “робота”...

— Оце позавчора, — обізвався один з прикордонників, — був тут такий випадок. Ішли ми з товаришем у “секрет”. Дивимось: шакали. Ми туди — шакали перед нами в розтіч. Підходимо, а там труп молодої жінки, європейської жінки. І ще зовсім свіжий. Шакали встигли пообгризати ще тільки груди, ніс, гу-

би, пальці на руках. Зарізано ту жінку, знать, кинджалом... можливо, що після згвалтування...

Усім зробилося сумно. Отаке страхіття! Уявилося становище тієї жертви перед загибіллю: сама-одна серед хижаків... ні до кого крикнути, бо кругом тільки гори, бездушне каміння... А вони ж туди, в те царство "звільненої від громадських пут" людини, мають завтра йти!

— Отже, як бачимо, — порушив прикру мовчанку професор, — в такому стані людина чи не найбільший хижак. Варто тут згадати й те, що ні один тваринний вид не нищить своїх окремців. Собака, наприклад, собаки не їсть. Хіба, може, тільки у виключних умовах голоду. А в людей же людоджерство не обов'язково зв'язане з браком поживи...

По цьому професор замовк, видимо, вичерпавши тему.

Цим скористувався доцент Микитка Касян Федорович. Йому хотілося сказати те, що його він у відповідному моменті розмови — як була мова про барса — не міг сказати.

— От ви, Никандре Петровичу, сказали про барса, — загомонів він, розбивши хвилине мовчання, — що він начебто не нападає на людину. А я мав у своїй практиці факт, що свідчить про протилежне. Це було тоді, як я був ще молодий і як у мене було завзяття більше, ніж треба... Як воно звичайно в молодих і буває... Я ж тоді, — скромно посміхнувся, — лагодився навіть усурійського тигра ловити, тільки незалежні від мене обставини стали на перешкоді... А от з барсом таки була пригода. Науково-дослідний інститут, у якому я відбував аспірантуру, відрядив нас на Алтай. В кіш-

лаку нам сказали, що поблизу з'явився барс, на отари нападає. Виїхали ми наніч, поховались у засідках. Я... вибачайте! — перервав він мову. — Щоб ви уявили...

Тут він мотнувся швиденько до намету (звідки в нього й узялася та швидкість!), взяв там рушницю і, повернувшись, став на одно коліно з тією рушницею на поготові. Це він зробив для більшого враження, бо взагалі пишався своїм умінням по-мистецькому оповідати про всякі, навіть наукові речі. Не так, мовляв, як деякі, може, й загальношановані професори, що від їхніх оповідань мухи дохнуть. Цей останній натяк дехто розумів як натяк на самого професора Орленка, що з ним Микитка потай трохи конкурував.

— Став я отак...

А ставши в цю войовничу поставу, він змінив і вираз свого обличчя — з дитячого, доброго на суворо-вояцький, насупив брови. Його малі дитячі оченята засвітилися злим вогнем, відсвічуючи спалахи вогнища.

Та й уся його постать у цій войовничій поставі, з рушницею на коліні, освітелена вогнем, скидалася тепер на постать якогось кровожерного кондотьєра, або, може, й на мисливця за скальпами.

— Засіли, ждемо. Нічого не чути. Я міцно стискаю рушницю, щоб у хвилину небезпеки не дати хука. А якби це сталося, якби я хука дав — бо в такому становищі все можливе! — щоб безпосереднім вимахом-ударом покласти звірюку на місці...

І він підскочив на ноги, вимахнувши над своєю головою й головами інших так, як ви-

махують для смертельного удару по ворогові. Аж один туркмен злякано відхилив голову, щоб красномовець не заїхав по ній, часом, лежею.

— Еге... Але... просиділи так до півночі, а ніякого барса немає. Я плюнув спересердя і вирішив лягти спати. “Мабуть, з нас, думаю, поглузували прокляті ойроти.”¹³⁾ Ліг собі у вигідному місці під кущем, поклавши в боки бурку, а під голову клунок з харчами. За моїм прикладом те саме зробили й інші. Еге... І що ж би ви думали? Заснув я, міцно заснув. Коли це чую крізь сон: щось обережно бере мене за ногу... взуту... Бере, наче пробує, чи сплю... Я як тюкну... та отак руками, — він показав, як: вимахнув уперед, ніби на когось кидався, — а якась чортяка як не стрибоне від мене, та драла, тільки бур’яни захурчали... А то був здоровенний барс, такий, як туркменська вівчарка завбільшки...

— А поблизу, часом, не було людського житла? — спитав професор Орленко.

— Та стояло недалечко скількись то юрт... три чи чотири...

— Так то й була вівчарка. Барс так “обережно”, як ви кажете, не нападає. Крім того, я ж не казав, що зовсім не нападає, я казав тільки: “рідко”.

— Чекайте! Яка вівчарка? — запротестував Касян Федорович. — Я ж на власні очі бачив... Тоді не було темно, навіть, здається, місячно... Ні, перед світом сіріло...

— Ну, хіба так... Але вечера вже готова.

Вечера, справді, вже вкипіла й умліла, і куховари-туркмени заходилися накладати плову

в посуд та роздавати присутнім. Пригостили й гостей-прикордонників.

Коли вечеряли, від поста залунала українська пісня “Розпрягайте, хлопці, коні”.

— То наші співають, — пояснили прикордонники. — У нас же майже всі з України... І не тільки тут, у Середній Азії, а скрізь, аж до Далекого Сходу, в армії переважають українці, і скрізь ви почуєте цю пісню.

Після вечері прикордонники пішли до свого барака, а виїздивці полягали спати: професор Орленко з Юрком Кудриком в одному наметі, доцент Микитка з Маметберди-огли — в другому, Гринько з туркменами-погоничами — в третьому.

А так як опівночі доцентові Микитці трапилося незвичайна пригода.

Заснувши так, як він і завжди спав, — міцно, він потім прокинувся від виразно чутного хрумтіння: наче щось кістку гризло.

— Барс?! — шибнуло йому в голову. — Чи не загриз когось із наших?

Знизу, у щілину між землею і краями брезента біліла ясна смуга, та й взагалі до намету добувалось просіяне крізь брезент білясте світло, і в наметі було майже видно: надворі вже було місячно.

Усвідомлення небезпеки остаточно стурбованого чоловіка розбуркало. Він увесь напружився, як це звичайно з усякою живою істотою буває під час смертельної небезпеки. А далі хопився мерщій рушниці, що була під боком, штовхнув Маметберди-огли:

— Порси...¹⁴⁾

— Га? Що? — озвався той спросоння.

— Барс! — шепотів злякано Микитка.

— Ов? — згукнув Порси неголосно, схопившись і собі та роззираючись заспаними очима.

— Де він?

— А он — чуєте? — хрумтить...

Прислухались: у нічній тиші чутно було й тепер виразний хрумкіт від гризіння кістки. Жахливий звук! Від нього морозом обкидало слухачів...

— Це він, мабуть, котрогось із погоничів, — шепотів Касян Федорович. — Мабуть, дурень, не в наметі ліг... А може, й Никандра Петровича або Юрка, бо хіба йому трудно й до намету залізити? Жах! Це друга мені пригода з барсом. Перша була в Алтаї, хоч Никандр Петрович і не вірить... Тільки ж тоді обійшлося без людських жертв, а цим разом... О! Чуєте? Гризе...

Десь далі від табору розляглося, наганяючи ще більший сум, розпачливе, схоже на дитячий плач, виття шакала. Те, що шакал був так далеко, теж підтверджувало здогад про наявність у таборі барса: шакали бояться бути близько біля цього дужого хижака. Це було ясно обом.

— Я стрельну, щоб злякати, — прошепотів Микитка.

— Треба б убити...

— Е, убити... Хай краще біжить собі к бісовому батькові...

І він, вистромивши цівку рушниці в дверну щілину, вистрілив. Постріл голосним криком сколихнув тишу ночі, далі ним закидала поміж горами луна, ніби обвалювала десь велику сніговину.

— Що таке? Хто стріляє? — озвався стурбо-

ваний професорів Орленків голос, як усе на решті стихло. — Касяне Федоровичу! Порси! Ви спите?

— Це ми на барса, — відгукнувся Микитка. — Барс до нас зашився був...

У таборі зчинилась метушня. Туркмени, професор з Юрком — усі похапали зброю, повискакували з наметів з тією зброєю напоготові.

Місяць білим оком дивився з ясної небесної височині і заливав своїм світлом довколишні гори, усю широку влоговину, схожу тепер на один з тих кратерів, що їх видно в далекогляд на місяці. Було навіть урочисто через це...

Було б, якби не барс: з барсом усе таки жарти погані! Але... його чомусь ніде не було видно. Він таки, мабуть, злякався Микитчиного стрілу й утік.

Прибігли з поста.

— Хто стріляв? Що таке сталось?

Доцент Микитка схвильовано розповідав про подію, про те, як жахливе хрумтіння його розбудило.

— Тільки хрум-хрум... отак, як, — він прислухався, — оце зараз...

Усі звернули увагу на те хрумтіння — і в ту ж мить зрозуміли, що то: біля намету, в якому спали Гринько та туркмени, ззаду, стояв, не звертаючи ніякісінької уваги на людську метушню, один ослик і жував спокійнісінько собі сухарі з прогризеного мішка, що його один край виглядав з-під брезента.

— А щоб вас! — закипів з гніву професор Орленко, аж за голову, прогрібаючи за вухом чуприну, взявся. — Ех!.. Отакого шелесту на-

робили! Самі б подумали: ну, де б він міг, той барс, тут узятись?.. Біля поста, де ввесь час вештаються озброєні люди?.. Чи не такий був барс і на Алтаї?..

Касян Федорович був, видимо, таким закінченням події трохи збентежений. Але пробував виправдуватись:

— Ну, знаєте: береженого й Бог береже...

Після такого переполоху вже ніхто не пішов спати. Та вже й світання було недалеко.

Посідали навколо погаслого вогнища і гомоніли про чудернацьку пригоду. При цій нагоді Маметберди-огли розповів одну з пригод відомого на всьому Близькому Сході ходжі Насреддина. Пригода та була теж зв'язана ("як і оця") з ішаком. Говорив Порси охоче, радий, що його слухають, хоч і дуже неправильно вимовляв слова нерідної мови.

Це трапилося тоді (так почав Маметберди-огли своє оповідання), коли ходжа Насреддин, ходив до Мекки та Медини поклонитися гробові пророка Магомета та побачити небесний чорний камінь Кааба. Був тоді в ходжі старий ішак, якого він хотів продати, але не знаходив покупця.

Спинився він відпочити в одній оазі. Сидить у холодку під пальмою, аж дивиться — їдуть якісь верхівці-араби, пообпінані своїми білими бурнусами, з списками і іншою зброєю, як на війну. Ніколи ні з чого не дивуючись, він і тепер не здивувався, цих грізних вояків побачивши. Проте від безділля таки спитався в людей, що то за військо. Йому сказали, що то один багатий шейх їде полювати лева, щоб прикрасити своє шатро його пишною шкірою,

а своє ймення — славою. Лев появився біля сусідньої оази.

Шейх спинився в місцевій чай-хані,¹⁵⁾ а його військо заповнило всенюку оазу своїми білими постатями та гортанними криками.

Ходжа Насреддин вирішив попросити в багатого шейха милостини. Підвівся й пішов до чай-хани, а там звернувся до вояка, що охороняв, стоячи при дверях, його високу світлість шейха.

“Так і так, каже, хочу побачити його високу світлість шейха”.

Вояк пішов сказати про це своєму панові, а через хвилину вийшов та й каже:

— Його висока світлість шейх питає, чого тобі треба.

— Я, — каже ходжа, — хочу попросити в його високої світлості милостини.

Вояк знову пішов до чай-хани, а потім повернувся й сказав:

— Заходь...

Увійшов ходжа до чай-хани, поклонився його високій світлості шейхові до землі, а тоді підвівся і став чекати, поки його висока світлість, що саме обідав, пережує чергову пайку овечої смаженини та з'їсть чималий шматок хліба...

Дивиться ходжа Насреддин — а в пишній шейховій бороді застряло скількись там крихот хліба. Ходжа уклонився ще раз та й каже:

— Ваша висока світлосте володарю народу! На ваш трояндовий кущ сіли соловейки...

Так він мусив сказати, щоб не образити грубими словами “борода” та “крихти” грізного володаря.

Шейх обтрусив бороду своєю масною від ситої овечини рукою, а тоді звернувся до чемного прохача і сказав, що милостини він нікому не дає, бо вважає, що її просять тільки ті, хто лінується молитись Аллахові; хто ж молиться, тим Аллах завжди дає на прожиток...

— Треба молитись, — закінчив свою мову шейх, — як велів пророк, у всякому ділі, і буде тобі добре. Я й допустив тебе до себе, щоб оце сказати. Иди!

Поклонився ходжа Насреддин його високій світлості шейхові аж до землі, дякуючи за пораду, і вийшов. Після цього сів на свого ішака і поїхав до дальшої оази. Їде. Коли це так, як на півдорозі, його доганяють кінні вояки-араби із своїм шейхом. Шейх чомусь зацікавився самітнім подорожнім і, не наближаючись сам (бо це було б негідне його високої світлості), прислав верхівця спитати, хто він.

— Скажи його високій світлості шейхові, — відповів ходжа, — що я той прочанин, що просив у нього милостини...

Верхівець помчав до свого володаря і передав сказане. А за малий час знову повернувся до ходжі Насреддина.

— Його світлість шейх запитує: “Хіба тобі невідомо, що біля тієї оази, до якої ти їдеш, з’явився лев і що туди небезпечно їхати?”

— Саме тому я туди й їду, — сказав ходжа спокійним голосом. — Я хочу вполювати того лева...

Знову помчав верхівець до свого пана і передав те, що йому сказано. А після того знову приїхав.

— Його висока світлість шейх дивується, —

сказав, — як ти можеш полювати з самим ішаком, без зброї... Ми он цілим військом на того лева їдемо... Мабуть, ти не сповна розуму...

— Про свій розум я не смію сперечатись із його високою світлістю шейхом, — сказав ходжа Насреддин: — йому це видніше. А про свого ішака скажу, що якраз він і стане мені на тім полюванні в пригоді. Це не простий ішак, а такий, що від його погляду й рику усякий звір стовпіє, і тоді його хоч голими руками бери...

Гінець помчав з незвичайною звісткою до свого пана і за хвилину повернувся назад.

— Його висока світлість шейх хоче купити твого ішака...

— Я не продаю свого ішака, — сказав ходжа Насреддин. — Так і скажи його високій світлості шейхові.

Гінець поїхав, а через малий час до ходжі приїхав сам його висока світлість володар народу шейх і особисто запропонував продати чудовного осла.

Тепер уже ходжа Насреддин не посмів відмовляти, а, поклонившись низько до землі, сказав, що скоряється володаревій волі, хай пророк продовжить його дні до безкраю.

Шейх дав ходжі Насреддинові багато грошей, ходжа віддав йому свого ішака, а сам пішов далі пішки іншою дорогою.

Проминуло чимало часу. Ходжа Насреддин побував біля Магометового гробу, побачив чорний камінь Кааба і пішов назад. Так дійшов до тієї оази, де зустрівся був із його високою світлістю шейхом і продав йому ішака. Зайшов до чай-хани підживитися трохи, випити

кави. Аж тут, убігає якийсь араб і повідомляє, що до оази прибув із своїм військом його висока світлість шейх і володар народу. Господар чай-хани сказав ходжі вийти, бо його висока світлість шейх не любить, щоб хтось був у чай-хані, як він заходить.

Ходжа Насреддин слух'яно похопився вийти, передбачаючи, либонь, ще й якусь іншу, тільки йому й відому неприємність цієї можливої зустрічі. Але тільки но він схопився з місця, як у дверях став... власною персоною його висока світлість шейх і володар народу.

— А, це ти, дурисвіте! — грізно grimнув, почервонівши від гніву, його висока світлість шейх. — Твого дурного ішака лев не тільки не злякався, а й розірвав на шматки, як мишу. Ще й з людей, що були при ньому, щоб того лева "голими руками брати", не одного навіки покалічив!

Ходжа Насреддин поклонився його високій світлості шейхові до землі і ввічливо запитав, чи його світлість шейх і володар народу молиться Аллахові тоді, як появився лев.

— Я молюся тільки тоді, — гордо відповів його світлість шейх, — коли молитися звелів пророк: перед сходом сонця, об обідній порі, перед заходом сонця, а не тоді, коли твоїй дурній голові заманеться... Лев появився не в час молитви...

Ходжа Насреддин похитав журно головою.

— Тим воно так і вийшло, — сказав. — Молитись треба у всякому ділі як колись мені ваша висока світлість у цій чай-хані радили. Я тоді, згідно з тією порадою, помолився Аллахові і він допоміг мені вигідно продати ішака.

А ви, ваша висока світлосте, не зробили так, — тим він і загинув, той ішак... Бідний мій ослику! — зідхнув ходжа і пустив по сльозині з кожного ока. — Вже тебе немає на світі...

Його світлість шейх згадав колишню свою пораду і прикусив язика.

Так виїздивці гомонили, аж поки не поблід місяць і не почав займатися східній край неба.

На світанку зарикали своїм левиним риком осли, особливо голосно кричав той, що наївся сухарів, і той рик луною шугнув поміж горами, розбуркуючи їх з нічного мовчання.

Заходив свіжий, як росяне купання, ранок у горах Копет-Дагу.

Виїздивці заворушились — щоб снідати й готуватись у дальшу путь.

III

Навздогін за батьком. — Пішки навпростець. — Рустамове залицання до Галі. — Що в нього на мислі? — Усвідомлення страшної небезпеки. — Напад, боротьба й утеча. — У ворога в руках. — В страшній печері. — Що це — сон чи дійсність? — Жахлива перспектива.

Галі обов'язково треба було встати так рано, щоб мати ще спала. Тільки так вона могла здійснити задуманий з Рустамом плян утечі з дому і доганяння батька.

Вона так і зробила. Надворі ще тільки починало сіріти, як вона вже була на ногах. Вешталася безшелестно, навшпиньки по хаті, хапливо збиралась у дорогу. Написала матері записочку — мовляв, "їду навздогін за батьком" — і

поклала її на видному: на туалетному столику перед дзеркалом.

Як і кожного світанку, так і тепер у певний час розітнувся огидний крик передвісника дня — інститутського віслюка. Ніби він задихався, захлинаючись тим криком. Противний крикун! Він же міг розбудити матір...

Та так воно насправді й сталося: заскрипіло в спальні ліжко, і мати спитала:

— То ти, Галюсю?

Галя стала за двері, не обізвалась. І... тим зробила гірше: мати, не почувши на своє питання відповіді, затурбувалась і встала. Галі довелося вийти з своєї схованки.

— О! Чого ти так рано?.. І вже одягнена!

— Та нічого. Не спиться чомусь...

І, як на те, саме в цю мить знадвору обізлався обережний (так вони з Рустамом умовились) виклик — сирена авта.

— Що ж то воно приїхало? — сказала мати, виглянувши в вікно.

— А хто-й-зна, — відгукнулась байдуже Галя. — Мабуть, до директора... Ось я піду довідаюсь.

І вона вискочила з хати, повна завзяття й рішучості: мама зрозуміє з записки, куди її "примхливе, химерне дівча" поїхало, а упертого, хоч і доброго татка вона таки перехитрить! Та ще й одного смаглявого юнака у синій безрукавці побачить! Вона ж через нього, можна сказати, вже майже не спала вночі. З думки їй не йшла вчорашня про нього розмова з матір'ю... "Гарний, розумний"... Їй уже здавалось, що вона кидається навздогін за своїм щастям — не за батьком...

Надворі стояла ще нічна прохолода, приємна свіжість. Близькі пригори й недалекі гори були вкриті сизуватою прозорістю ранку, а на далеких засніжених верхів'ях тільки но позначилась бліда рожевість — відсвіт невидного, схованого десь за обрієм сонця.

На вулиці, під кучерявим надхідниковим деревцем (одним із виструнченого ряду) чорненьким жучком принишк чистенький самоходик, готовий щомить зірватися з місця і ластівкою шугнути вздовж білої смуги шосе, націленої в далечінь.

Дверці самоходика були гостинно відчинені, чекали, щоб вона всіла. А біля тих дверець стояв Рустам, як вірний лицар, готовий до всяких послуг своїй дамі.

Він був у білому костюмі, що відтіняв його смагляві, аж червоні, ніби попечені, обличчя та руки. Тільки на голеній його голові була кольорова цятата, як шапочка гриба-мухомора, тюбетейка. В такому "чистому" одязі тільки б до театру чи на яке інше міське гуляння йти, а не в гори їхати... А до одягу Рустам ще мав у руці й пишній букет троянд, для Галі призначених.

Галі вихлюпувався через вінця її бадьорий настрій. Як гарно! Який чудовий ранок! А які пишні троянди, оббризкані ранковою росою. Із такими ніжними пелюсточками, як личко молоденької дівчини...

— Салам алейкум, йолдаш Рустаме! Йолдаш... йолдаш...

Галя не знала, як назвати незнайомого шофера. Шофер дивився на неї з привітним усміхом на монгольському обличчі, повернувши

голову через плече. Чекав, держачи руки на “бублику” стерна, поки вона сяде.

— Гарно буде їхати, правда?

Шофер ще ширше розтяг своє вилицювате обличчя в усмішку, засвітивши її білістю зубів.

— О, якши...

Рустам церемонно їй уклонився, передаючи квіти. Блиснув з-під чорного оксамиту товстих брів (це була його краса) білими, з жовтуватим відтінком, баньками своїх очей. І... Галю щось ніби штовхнуло від нього: штовхнула усмішка його товстих, по східньому випнутих та вогких, аж слизьких губ, наче він кривився ними.

Ця усмішка й раніш відштовхувала її від нього, а тепер зразу... понизила їй настрої. У тій бо його усміщці вона побачила щось хитре, нещире, навіть підступне. Такою усмішкою звичайно посміхаються східні крамарі, здебільшого вірмени, як обдурюють покупця.

Галю поняв раптом смуток, а в свідомості ворухнулась навіть думка — чи добре вона робить, зв'язуючись із цією хитрою, насправді майже незнайомою їй людиною?

Але тепер вагатись уже ніяк було: шофер чекав. І Галя сіла на м'яке сидіння новенького самоходика.

Рустам галянтно, по-джентлменському попросивши вибачення (“вибачайте, й я сяду”), ускочив і собі до машини, сів поруч з Галею і пристукнув дверці.

В останню мить Галя згадала, що треба на прощання помахати рукою матері, — вона ж

напевно дивилася в вікно. Вийняла біленьку хусточку з кишеньки на грудях і помахала.

Самоходик-іграшка м'яко гойднувся, відкинувши разом на м'яку спинку сидіння молоду пару — Рустама й Галю. Далі він вигнув майстерну лінію повороту — і, вийнувши в обличчя подорожніх ранковим похолодом, полетів справді, як та ластівка, білястою смугою шосе.

Летів з м'яким лускотом на дрібній рині, розбрикуючи її обабіч себе, як присок, вигойдювався на видолинках. Вітер уже аж свистів у вухах.

Галя любила таку їзду і, забувши під впливом цього розкішного гону перше неприємне вражіння від Рустамової усмішки, відчувала тепер майже вдячність до нього. Як не є, — а він робив їй таки чималу послугу! А усмішки ж у людей бувають усякі! Та й, кінець-кінцем, людина ж не винна, що її губи так, а не інакше посміхаються.

Рустам намагався весь час до Галі говорити. А що вітер заважав, то йому й доводилось прихилитись близько до її плеча, до ніжно-вирізьбленого вушка, що над ним чорним полум'ям миготіло від того вітру чорно-хвилясте крило волосся. Прихилився також до її грудей — щоб зазирнути в вічі чи понюхати троянди.

Галі знов було прикро, що він іноді робив це — прихилився — без потреби, тоді, як вона його добре чула й без прихилання. І вона, навпаки, хоч і обережно, намагалась відхилитись від нього.

Але говорив Рустам тепер не “дурниці”, а цілком слушне, те, що з ним вона в думці зго-

джувалась. Він казав, що їй показуватись батькові в самоході не слід, бо тоді він напевно відішле її ним же туди, звідки вона приїхала, себто додому. Їм треба буде встати з самоходу, трохи не доїхавши до прикордонного поста й місця розташування батькового табору, самохід відіслати назад (спалити, як кажуть, за собою міст для відступу), а самим піти далі пішки. Він знає, як і куди йти. Підуть навпростець до провалля Тутли — не до поста, бо й там батько міг би її ще залишити — і вже там приєднатися до батькової групи. Так вона поставить батька перед доконаним фактом: до вподоби це йому буде чи ні — не де дінеться, не прожене, а візьме її з собою.

Так, а не інакше треба зробити, якщо вона поважно намірилась здійснити свій задум — пристати до виїзду.

— Чи, може, ви так... для розваги тільки? Щоб тільки проїхатись? — скопив він на Галя жовтуваті баньки своїх очей, блиснув іскорками в зіницях. — Тоді поїдемо назад... це теж можна...

Галя образилась. Вона б не турбувала його ради розваги. Їй знов захотілось бути “цілком дорослою” й відважною. І вона, трохи повагавшись, пристала на Рустамову думку, бо іншої ради, справді, не було.

А тим часом самоходик завернув у Фірюзинську долину. Сховався від перших і вже гарячих променів сонця, що гналися слідком за ним, пірнув у приємну прохолоду, у тінь височеньких гір.

У долині шлях був дуже покручений, іноді трохи не петлями вигинався, та ще й поміж

густими деревами та кущами, що просто над головами звисали, цвѳохаючи по обличчях гіллям.

Тим то тут їхали трохи повільніше.

Але на крутих заворотах і при такій їзді самохід кидав або Рустама на Галю, або, навпаки, Галю на Рустама. Було ясно, що персові це подобалось, і він, бачилось, свідомо це використовував, щоб тулитись до гарячого крізь тонку блюзку Галиного тіла. Галя бачила, що в такі хвилини він аж танув від щастя, а неприємна їй “масна” його усмішка не сходила з його чорного обличчя, пересковзувалась по м'ясистих губах. І вона, як і перше, намагалась усяково відхилитись від свого сусіди.

В одному місці дорогу їм перебіг лис, небоязкий, як собака. Вибігши трохи на пригир, він оглянувся на незрозуміле диво — чорненький самоходик, пристояв трохи, а тоді помалу пішов нагору, тягнуци повного, як просяний віник, хвоста.

А як проїжджали у вузькому місці між готими бескетами, на скелі вималювалась струнка тінь джейрана. Але цей страхополох ту ж мить ізник.

Угорі над долиною увесь час літали соколи, орли-беркути, і їхні швидкі тіні перетинали часто шлях.

Нарешті самохід підїхав до того місця, що від нього Галя й Рустам мали піти вже пішки.

Шофер спинив машину, почекав, поки подорожні висядуть. Повернувшись до Галі, він освітив удруге після ранкової зустрічі, усмішкою і білістю зубів своє вилицювате обличчя. Але в цій усмішці Галя добачила цим разом

якийсь неприємний для неї, але наче зрозумілий Рустамові натяк. Щось таке, як от:

— З такою киз¹⁸) на самоті? Якши!..

Подумавши про це, Галя мимохіть здригнулась.

Далі самохід обернувся у вузькому місці, а потім рушив назад і зник за виступом скелі.

Так Галя опинилась віч-на-віч із чужою людиною серед диких гір, на повному безлюдді. А вона ж, кінець-кінцем, не знала, не могла про цю людину з певністю сказати, друг це її чи, може, ворог! Щоправда, Рустам і далі був із нею по-джентлменському ввічливий, навіть запобігливий. Алеж... чи завжди ввічливість з боку чоловіків свідчить про їхні бездоганно-дружні наміри щодо жінок? Чи не буває й так, що джентлменство — це тільки перехід до бруталності й нахабства?

І Галя саме це й відчула, коли вони пішли далі.

Їм треба було вийти з долини (так пояснив Рустам), щоб далі піти навпростець до провалля Тутли. Стали видряпуватись на високу кручу — узбіччя гори. І от Рустам, під тим приводом, що джентлменство приписує допомагати жінці, взяв використовувати це для хапання за Галині руки, пробував навіть обіймати за стан.

Дівчина кидалась тепер від нього, як від вогню, воліючи хапатись за колюче віття шипшини, аніж допомогу від його м'яких, липкоп'ітних рук.

Коли вони нарешті вийшли нагору, перед їхніми очима розгорнулась широка картина гірського краєвиду, скам'янілі споконвіку хви-

лі величезних безлісних горбів, осяяних яскравим сонцем. Віддалені хвилі сизіли, як занурені в прозоро-блакитну воду, а з південного боку на синьому тлі, на найвищих верхів'ях, білили снігові латки.

Хоч це ще не було основне пасмо гір, але чимала висота цих горбів творила такі умови (не було спеки), що на них росла трава та різні кущі, переважно шипшина. Суцільне зелене покриття було густо покроплене червоним крапом тюльпанів.

Рустам кинувся послужливо зривати тії тюльпани для... коханої Галі-Лейле.

— Ви ж знаєте — я вас кохаю, — сказав цим разом прямо. — Так кохаю!

І зідхнув, закотивши баньки своїх очей. Узявся за серце рукою так, як це роблять актори, удаючи східніх коханців. Стояв білий (у білому костюмі) на зеленому тлі полонини, а лице чорне... і очі страшні...

— Так кохаю, що без вас не можу жити...

Це видалося б Галі чудним, якби вони були не в такому місці. Тепер же це вдарило її тривогою. Чи не викличе її відмова в цьому персові звіря? Проте зусиллям волі вона здолала відгукнутись на це так, як відгукнулась би і в цілком безпечному місці: спробувала збути його освідчення жартом.

— Кохаєте? Не варто... Я радила б вам знайти кращу... В Ашбахаді, взагалі в Туркменії багато чудових вродливиць, ще більше їх в Ірані... А з вашою вродою...

Але вийшло так, що вона останньою похваляю його вроди погіршила своє становище.

Рустам зрозумів це так, що він і їй може подобатись, отже можна й сміливіше діяти.

І він узяв палко говорити їй, що над неї кращої нема й у світі... що він її з першого разу покохав, як побачив... Так покохав, як Меджнун — Лейле в опері “Лейле та Меджнун”...¹⁹⁾

Далі він несподівано заеекав високим на східній лад голосом любовний спів-тужбу закоханого Меджнуна.

Гори, стишені у своїй споконвічній мовчазності, слухали той спів без відгуку.

А Галя згадала (бо знала цю оперу): Меджнун, не маючи змоги бачити свою кохану Лейле, дочку християнського священика, що сховав її від мусульманина, кинувся шукати її по всіх усюдах, переходив з однієї країни до другої і скрізь оповідав співом-плачем про своє безмежне горе...

Стало на пам'яті їй те, як сприймала цю оперу місцева публіка — з слізьми на очах, цмокаючи на весь театр, обурюючись жорстокістю батька-священика, що розлучив закоханих...

Але... їй було не до спогадів. Рустам дедалі ставав настирливіший. Він навіть запропонував їй одружитись, і в зв'язку з цим розповів про себе — хто він. Він був нібито (“нібито”, бо Галя не була певна, що він казав правду) син багатого іранського купця. Батько його мав у Тегерані багатий дім, з чудовим садом, з водограями тощо.

І Рустам уже чисто по-східньому зацмокав, вихваляючи багатства свого батька:

— Ай-ай, який дім! А одягу, шовків тих! А верблюдів, ішаків, овець! З Аравії батькові каравани перевозять солодощі, запашні курива...

Вони б перейшли кордон — плянував далі Рустам — і стали б у тому домі жити, сидіти в саду біля водограїв під час спеки, їли б східні солодоші...

— І гарем у вас є? — несподівано перебила Рустамову балакучість Галя, наче її за язик що смикнуло.

Рустам почав заперечувати, кажучи, що він інші має погляди на родинне життя, бо він майже по-європейському освічена людина: у торговельній школі в Істамбулі вчився. А далі почав просто присягатись, що вона була б у нього одна, що він до смерти її любив би. На інших жінок і не дивився б...

Так розмовляючи, ішли все далі й далі, у напрямі — як казав Рустам — до провалля Тутли. Ішли мальовничими полонинами, повними червоних, як кров, тюльпанів, спускалися в яри, видряпувались на кручі.

Галя весь час намагалась іти попереду, майже бігла, щоб тим позбавити перса приводу хapati її за руки. Тільки ж від швидкої ходи незабаром вдна так зморилась, захекалась, що їй просто несила було далі йти. Тож кінець-кінцем мусила пристати на Рустамову пропозицію сісти відпочити. Хоч і розуміла, як це небезпечно: перс міг зробитися у своїх домаганнях ще нахабніший.

Посідали на одному з тих каменів, що були розкидані по зеленій полонині, як вибілені дощами та часом кості — величезні кульші та коліна, якихось допотопних звірюк.

Галя обіперлась долонею об гладеньку поверхню каменя і так застигла, відпочиваючи. Важко дихала, зводячи схвильованими під тон-

ким шовком грудьми, розширюючи тонкі ніздрі. Ворушила стрільчастими віями, справді, як метелик, сівши на квітку, рухає шовком-крилами. Її гарна голова, з пишним, розструшеним жмутом чорного, як смола, волосся, була красовито відкинута трохи назад...

Була вона, справді, прекрасна в цю мить!

І Рустам уже не відривав від неї очей. Галя звернула увагу, що він, сідаючи, спочатку сів був на одному місці, а потім зразу ж пересів до неї ближче. Заразом злякано спостерегла, що він якось раптом змінився: на обличчі йому виступив злий вираз, в очах свінула якась очайдушність, він навіть зблід...

— Що в нього на мислі?! — подумала з страхом, терпнучи всім тілом, дівчина. — Ой, Боже! Що я наробила?

Тепер їй зовсім уже стало ясно, в яку страшну небезпеку вона попалась. Перс міг тепер, ця невідома їй людина, може, якийсь пройди-світ, зробити з нею щозавгодно...

Оглянулась розпучливо, ніби шукала допомоги у цих диких горах, серед цілковитого безлюддя, може, так, як людина, тонучи в безмежному океані, дивиться, чи нема де хоч соломинки вхопитися. Гляне — а поблизу, на сусідньому камені ще одна жива істота — великий гірський орел: сидить, дивиться круглим оком на рідкісних у цій місцевості істот — людей.

— Дивіться, йолдаш, — мовила пересохлим голосом, — що то?

Рустам глянув у той бік, але нічого не відповів: він був уже весь у себе в середині, де в нього, видимо, грозою наростав якийсь

страшний намір. Він раптом присунувся до дівчини ще ближче, і вона з жахом побачила, що він якось по-новому, не від втоми задихав.

— Йолдаш, ради Бога! — забелькотіла Галя, сама не розуміючи, що каже.

І відрухово відсунулась від небезпеки. Це помітив перс.

— А, відсовуєшся?! — хрипло прошипів він, перейшовши раптом на “ти”. В голосі його забриніла лють і брутальність.

— Але в нас, на сході, жінок не благають, а купують і беруть силоміць...

І в ту ж мить він обхопив Галю сильним, грубим рухом за стан і притиснув до себе. Жага спотворила його обличчя; повні губи перекривились, ніби вивернулись червоною серединою. Це вже був звір — не людина.

Сердешна дівчина несамовито крикнула і стала пручатись, вириватись із дужих персових рук.

Цей крик і рух зігнав орла. Він, знявшись, махнув знизька на них, двох сплетених у боротьбі людей, широкою від крил тінню, вітром війнув.

А напасник-перс відкинув уже всяку здержливість і, явно перемагаючи, хилив дівчину додолу, на колючу траву... дівчина відчувала на голому своєму стегні його мокру від поту й гарячу руку...

— Він мене... а потім заріже! — блискавкою пройняв жах Галину свідомість: — як це часто з жінками в цих горах роблять... Боже! Що я наробила?!

Уявила, як ніж-кинджал вгрузає в її пругкі

— БІЖІТЬ МОЛОДІ
ПРОСВІТА
23-2

молоді груди виявила материн переляк, батьків розпач...

Але в цю ж мить, напружившись із усіх своїх сил, випорснула вона звинним тілом з напасникових рук, аж він сам від її руху на землю гицнув. А вона бурею зірвалась на ноги й побігла.

Бігла шалено, страх гнав її, як вітер, спотикалась на каміння. В одному місці посковзнулась на траві — і трохи не впала. Та, вирівнявшись, бігла далі. Бігла й чула за собою важкий тупіт ніг свого переслідувача.

Біжить — коли зирк: о жах! Полонина скінчилась, а далі стрімка круча.

Оглянулась — перс добігав до неї...

— Без тубетейки, — чогось подумала про це другорядне, чомусь воно впало їй в око. — Мабуть, я, борюкаючись, збила... Невже немає рятунку?!

І — не думаючи далі, шелесь із тієї кручі! Сtribнула, униз посунулась.

А за нею посипалась земля, загуркотіло каміння. Тільки ж раптом чує: під ногами тверда земля, вона жива, і сили є бігти далі. Виявилось, що вона впала не високо: на кручі був прискалок, зарослий шипшиною, і вона в тих кущах зачепилась.

Але далі була вже рівна круча.

Глянула вгору: перс був уже над її головою; присів на одно коліно, обіпершись рукою об край кручі, щоб стрибати до неї.

Вибору не було. І вона шугнула вниз, хапаючись гарячково за колючі кущі, раничи руки до крові. Зачепилась за якусь гілку блюзкою і розпанахала її... якраз на грудях...

Разом із нею і швидше, ніж вона, поперед неї з великим шумом та шелестом сипалось униз каміння.

Але, впавши аж униз, вона знову змогла схопитись і побігти далі. Запам'ятала і згадувала на бігу: як упала, з-під неї випорснуло слизьке тіло гадюки з огидною мордою — тіло отруйної, страшної гюрзи... І розірвану блюзку аж тепер побачила.

Бігла далі вже рівною долиною. Коли, відбігши від кручі, оглянулась, побачила, що перс досить обережно спускався з кручі і через те відстав від неї.

Тільки ж, спустившись, він знов мовчки взявся в ноги, і відстань між ними знов почала зменшуватись.

Напереді була крута скеля, але долина її обгинала, можна було тією долиною бігти далі.

І бідолашна дівчина, уже знов заморена, задихана, кинулась за ту скелю, надіючись на якийсь рятунок. Який? Може, там батько? Може, станеться чудо?

Коли гляне — їй назустріч два здоровенні обшарпанці! І один, стрибнувши до неї звіриним стрибом, схопив її огребом, зломив, мов билинку.

Світ пішов їй обертом, гори всією страшною кам'яною вагою перекинулись на неї: вона знепритомніла.

Потроху світ до Галі став повертатись. Спочатку вона почула якісь звуки, ніби людські голоси, сміх, а потім побачила якісь плями.

— Що воно — стіна чи люди? — мляво подумала. — Здається і стіна, і люди...

Усвідомивши, що біля неї люди, вона божевільно скрикнула: люди ж несли її смерть. Але zarazом це її остаточно очутило. А тільки ж: де вона? Сниться їй це, а чи це така дійсність?

Вона була в якомусь півтемному чи то приміщенні, чи то в якійсь ямі.

— Де я?

— Проти неба на землі, — глузливо відповів їй знайомий голос.

Глянула Галя — а то Рустам. Бідна дівчина затрепетала, як на ножі.

— Он бачите, — Рустам знов став говорити їй “ви”: — угорі небо, а тут, унизу, земля... Ха-ха...

Разом із ним засміялось іще двоє — ті обшарпанці, що перейняли її, як вона тікала, босоногі, гологруді, з брудними ганчірками, наверхченими на головах замість шапок. Черно-смагляві азіяти.

Але Галя після непритомности не зрозуміла глузливого сміху. Підвела мимохіть голову: угорі, в якійсь дірці, денною блакиттю ясніло небо. З цього вона зрозуміла, що був день. А напівтемно біля неї було через те, що вона сиділа в якійсь ямі з кам'яними стінами-боками. З цієї ями був, либонь, якийсь вихід і внизу, бо з одного боку доходило слабеньке світло.

— Що це за яма?

— Це не яма, а печера.

— Печера?!

— Печера. Але в цьому нічого страшного немає. Ми тут пересидимо тільки до вечора, а тоді... підемо далі...

— Що ви робите, Рустаме?! — прошепотіла Галя, повна розпачу. — Це ж нечесно...

— Це не я роблю, а моє серце. Я вас люблю...

Галя зціпила зуби. О! Як вона його тепер ненавиділа!

— Кохання силує мене до того, що я надумав зробити... — казав далі Рустам, намагаючись упіймати своїми очима Галин погляд.

— Що ж ви... — плач її душив, — надумали?

— Переведу вас через кордон, а там поїдемо до Тегерану, до мого батька. Скажу вам правду: я це надумав ще вчора, тоді, як запропонував їхати зо мною... І оцих молодців, — він кивув головою на обшарпанців, — заздалегідь сюди послав... На всякий випадок, якби ви... закомизились, як воно, на жаль, і сталось. Вони нам допоможуть і кордон перейти...

Нещасна дівчина застогнала з розлуки, заломила руки.

— Я вас благаю, Рустаме: відпустіть мене! Перс зареготавсь, як божевільний.

— Відпустити? Ха-ха! Немає дурних... та й навіщо? Ви житимете в мене, як прекрасна гурія²⁰) в раю...

— Я вас не люблю й не любитиму.

— Дарма! Звикнете й полюбите... У нас це звичайна річ — що дівка спочатку не хоче...

Дівчина болюче заридала, припавши обличчям до сирої землі страшної печери.

— Боже! Що мене чекає?!

І вона уявила: чужа, дика країна... вона в гаремі... там ще є або будуть інші жінки... чоловік-нелюб...

— "Губатий", — згадала материні слова. — Боже? Що мене чекає?! Краще смерть...

І вона схопилась на ноги з думкою ударитись головою об скелю.

Але її перехопив Рустам.

— Раджу вам бути спокійною, бо інакше я змушений буду зв'язати... Я не жартую...

Бідна Галя знов опустила на землю, немов зів'яла.

Рустам заджеркотів щось до обшарпанців незрозумілою Галі мовою, і ті кудись зникли.

— Я послав їх, щоб принесли трави нам на постіль. Бо до ночі ще далеко, а нам би треба ще й заснути перед дорогою... та й їсти принесуть: у них тут недалечко є дещо... заздалегідь приховали...

Галя тільки дужче зайшлася плачем.

Рустам далі говорив, умовляв заспокоїтись, але Галя не обзивалась до нього.

Повернулись обшарпанці. Один приніс великий оберемок прив'ялої вже трави (була, знать, десь раніше зібрана), а другий — їжу.

З тієї трави Рустам сам зробив на виднішому й сухішому місці постіль чи хоч приємніше місце для сидіння. Запропонував Галі пересісти на ту постіль.

Але Галя ані ворухнулася. Сиділа, обійнявши руками коліна, низько схиливши голову. Болюче схлипувала.

Тоді Рустам узяв принесені харчі — хліб (“чурек”), якесь м'ясо й вино у бурдюці²¹) — і, сівши на сіні, почав сам їсти. Обшарпанці й собі посідали на камінні і теж стали їсти.

— Даремно ви гербуєте нашим обідом, — почав глузливим тоном Рустам, звернувшись до Галі: — рано чи пізно, а вам доведеться до нашої їжі звикати. Та й їжа не погана: чу-

рек ще свіжий, овечина — перший сорт... справжній шашлик,²²) тільки що холодний...

І він плямкав, як свиня, той чурек і той шашлик пережовуючи. Губи його були масні, аж блищали від ситі.

— А винце, — сказав беручи в руки бурдюк, щоб пити, — ще краще...

І він притулив дірку бурдюка до рота і став смоктати вино.

Далі він лишив Галю і звернувся знов до своїх “помічників”. Внаслідок цієї розмови, обшарпанці, поївши, повставали, щоб, видимо, знову кудись іти.

Углядивши це, Галя затіпалась від страху: залишатись з Рустамом в печері насамоті було їй найстрашніше...

Підвівши голову, вона аж тепер завважила, що їхня печера тим місцем, де вони сиділи, не кінчалась: в темній заглибині чорніла якась діра, звідки тягло холодом і добувалось приглушене булькання води. Можливо, там було підземне озеро.

— Він мене... а потім задушить... і кине в ту дірку...

Уявивши цей жах, вона скрикнула і схопилась на ноги, щоб бігти за обшарпанцями з печери.

Рустам, спостерігши це, схопив її майже на місці, крикнув щось до обшарпанців. Один з них вернувся, розмотав мотуз, що був намотаний на ньому, як пояс, і разом з Рустамом стали в'язати Галі руки й ноги: Рустам держав, а він в'язав.

Але Галя знов зів'яла з розпачу, вже не пручалась.

Зв'язавши, Рустам кинув її на сіно.

Обшарпанець подивився на кинуту Галю, засміявся якимсь диким сміхом, показавши гнилі зуби, а тоді знов пішов з печери, разом з своїм товаришем, що пристояв був, його чекаючи.

Рустам сів біля Галі. Помовчав, а тоді:

— Ну, от, бач, до чого ви мене примусили... Я ж казав, що зв'яжу... А пручаетесь ви даремно: це не допоможе. Ви вже з моїх рук не вирветесь. Моя будете...

І він прихилився до її обличчя, зблизька жовтавими баньками закрутив, мов би завертав їх.

— Я ж тебе люблю, — знов перейшов на “ти”, — і ради цього на все піду...

Далі він взяв її стиснуту мотузом, подряпану руку, став любосно гладити. Галя гидливо стенулась, але руки не могла вже висмикнути.

— Рустаме, я вас благаю! — простогнала. — Пожалійте мене...

— Ні, моя будеш...

І в його голосі знов так, як тоді, на камені, зазвучала загрозлива хіть звіря. Він важко задихав. Далі він раптом схопив тендітне Галине тіло своїми сильними руками, брутально притиснув до свого тіла. Притулився пітною головою до її голови, тягся вивернутими губами до її уст. Галя крутила головою, відверталась, як могла...

— Руста-а-ме?!

Тут Рустам раптом відскочив від неї: до печери вбігли обидва обшарпанці, стривожені, злякані. Щось швидко заджеркотіли, показуючи на дірку-вихід.

Рустам забігав по печері, як звір у клітці. В очах йому була і лютя, і тривога. Далі він кинувся швидко розв'язувати Галю.

— Я розв'язу, але ви ані писніть... Бо отам будете! — показав із загрозою в чорну діру, де булькала вода...

Галя отерпла з ляку, але й... надія ясним промінчком заясніла в її свідомості.

IV

Група професора Орленка вирушає до провалля Тутли. — Огляд вапнякового бескету. — Люди в проваллі! — Несподіваний рятунок і зустріч дочки з батьком. — Важкий висхід проваллям Тутли. — Напад орла на людину. — Два суперники.

Ще сонця не було в улоговині, як професор Орленко наказав своїм людям рушати в дорогу.

Група поділилась на дві частини: погоничі з ослами й майном пішли до протилежного кінця провалля навпростець, горою, а науковці мали вийти знизу вгору самим проваллям.

Науковці взяли найменше "всякої ваги" — тільки харчів на один день та три рушниці. Одягнені також були найлегше: професор Орленко — в легких парусинових штанях та в сітці замість сорочки, з торбинкою через плече та біноклем на шиї, Юрко Кудрик — у коротких штанцях та в блакитній безрукаці, Маметберди-огли та доцент Микитка — в самих штанцях. З двох останніх було цікаве поєднання контрастів, чудернацька пара голяків — перший тонкий і сухий, як саксаулина, другий,

як угодвана безрога, одягнена дітям на втіху в тії штанці.

Рушниці в кожного в руках, за вийнятком професора Орленка, доповнювали їхній виряд.

Перші прикросі дороги науковців почалися з переходу через неглибоку гірську річечку, з мульким на дні для босих ніг камінням (переходячи, пороззувались), з страшенно холодною водою. Вискочивши з води, кожен стрибав, гріючи змерзлі до болю ноги.

Але професор здобув уже й тут, у цьому потоці, цікаву фавністичну знахідку — чорну з білим черевцем рибку, що на крутіших поріжках стрибала проти течії.

Провалля Тутли починалося за досить високим бескетом, що рогом закінчував кут між двома долинами — тією, що нею вони йшли, і другою, що вела прямо до провалля.

Професор залишив людей унизу, а сам виліз на цей бескет, щоб оглянути в бінокль околиці. Вони бо вступили вже в неутральну смугу, і обережність була тут не зайва. Обвівши біноклем спочатку верховинну картину, оторочену з південного боку сизими визубнями основного хребта, він переніс його потім на схід: вдалині досить рівною полониною ішла осляча частина групи, а ті осли повзли, як маленькі кузочки.

Далі професор вирішив пройти до краю бескету, щоб зазирнути в сусідню долину. Слухає — під ногами гора глухо дуднить, як порожне барило. Це був знак, що в горі є порожнява, як це часто в вапнякових творивах буває: їх легко розмиває вода.

Ступнув ще скількись раз — аж перед ним

уже справжнє провалля, провалля в ту порожнюву, що дудніла під ногами. З протилежного боку провалля мало спохвистий край, — отже звідти зручніше можна було в нього заглянути.

Професор Орленко зайшов обережно з того боку і навів бінокль на саме дно провалля.

— Що таке?! — мало не скрикнув він. — Там люди?!

Придивився уважніше: посередині, якраз там, куди падало світло згори, сиділа просто на землі якась жінка чи дівчина в європей-

ському вбранні, а на ногах були один туркмен чи перс в білому європейському ж убранні та два “азіяти” і одягом, і тілом.

Але жінка... щось наче знайоме в убранні: яснорожева блюзка... рожева блюзка!

Щось шибнуло старому чоловікові в голову... Але що? Ніяк не міг згадати!

Та в цю мить жінка-дівчина підвела вгору заплакане чи, може, тільки затінене обличчя, очі, повні руки, — і... нещасний батько поточився від жаху: то була його дочка. Його єдина дочка, найдорожча істота!..

— Галю? — гукнув він з усієї сили. — Ти ти?

Йому було ясно, що до провалля був якийсь вхід збоку, бо спустатись до нього згори ніяк. І він кинувся мерщій униз, до своїх людей.

— За мною! Обережно! Там якісь підозрілі люди...

Але його люди уже знали про тих “підозрілих людей”: вони були вигулькнули з-поза бескету, а потім сховались... якісь два обшарпанці.

— Там їх більше, — сказав дуже схвильований професор: — там чомусь навіть... моя Галя... в такому товаристві...

— Галя?!

Це скрикнув Юрко Кудрик, не змігши приховати свого переляку. Почервонів страшенно: це ж була та Галя, що про неї він тепер більше думав, аніж про фавністичні знахідки, ради яких виїхав у гори!

— Як вона могла тут опинитись? — дивувалися й інші. — Вона ж лишалася дома...

— Це її викрадено, — сказав професор, по-

спішаючи вперед: — не інакше... Один із частих тут випадків...

А в проваллі професорів голос згори теж почуто. Галя схопилась була на ноги, але перс владним рухом руки посадим її знову на місце.

— Ваш батько! — прошипів гадюкою. — Шайтан²³) його приніс! Але нам тікати чи боронитись ніяк. Ми в цій печері, як у пастці. Вони можуть кликнути на допомогу прикордонників... Отже нам треба миром усе владнати. Скажемо правду — що, мов, поїхали доганяти... пішли пішки навпростець, як ми спочатку з вами умовились були... Якже ви, — тут він ухопив Галю за плече, злобливо стис, — хоч словом натякнете, що справді між нами було, я застрелю вас і вашого батька, перш ніж мені встигнуть щось сказати...

І він показав, вийнявши з кишені, револьвер.

— Ні, ні, не скажу! — затремтіла і від страху, і від радості дівчина.

— Нам треба вийти назустріч, — сказав Рустам, — щоб не подумали, що ховаємось... Витріть сльози!..

Галя витерла швиденько заплакані очі, стулила лівою рукою розірвану на грудях блюзку і кинулась назустріч своєму рятівникові-батькові.

Рустам із своїми “молодцями” пішов за нею, стараючись не відстати.

Тільки вони вийшли з темного проходу на світло денне, як і професор з своїми людьми наблизились до печери. Старий чоловік аж очі з великого дива витріщив, побачивши в чудернацькому товаристві ще й знайомого перса — Рустама.

Галя похопилась до батька.

— Татку, це я! — гукнула роблено-веселим голосом. — Вибач, що я тебе не послухала! Йолдаш Рустам привіз мене самоходом, спасибі йому. А потім ми пішли пішки навпростець, щоб вас догнати...

І вона з розгону ніжно-ніжно свого рідненького татусика поцілувала.

Старий батько нахмурих брови і спочатку почервонів був від гніву на неслух'яну дочку, але далі, зважаючи на присутність чужого — Рустама, стримався. Подав Рустамові руку.

— Ми вас здаля побачили, — заговорив Рустам. — А поки ви мали підійти, пішли оглянути ось цю печеру, — кивнув головою в бік печери. — Надзвичайно цікава! Чи ви були коли в ній? У цій печері є якась особлива вода, “важка” називається...

— Гм, так це ви так зробили, — перебив незадоволено професор балакучого не до речі перса. — Що ж, як привезли, так мусите й відвезти назад. Де ваш самохід?

— Поїхав назад. Шофер не схотів чекати... не міг чекати, бо з дев'ятої години мусив бути на роботі...

Говорячи, Рустам зухвало дивився професорові в вічі.

Ображений старий чоловік мовчки відвернувся від нахаби. Знати було, що він болюче переживав усю цю історію. Йому прикро було, що дочка не послухала його, хоч він їй добра зичив, зв'язалася з якимсь пройдисвітом...

Глянув на неслух'яну, але дорогу, як найдорожчий скарб, донечку.

— А блюзка? Де то ти так її розпанахала?

— Посковзнулась... зачепилась на кручі за шипшину...

— А я ось тюбитейку загубив, — мовив, криво посміхнувшись, і Рустам. — Така пригода...

— ...І руки ось трохи подряпала, — сказала знов Галя.

Глянули всі на її руки, а вони геть чисто подряпані, кров на них позасихала...

Стурбований батько ухопився за голову: шибайголова — не дівча!

А Галя обернулась з небаченою ще на її обличчі радістю до Юрка Кудрика, пташкою чарівною до нього защебетала.

— А, Юрко... Юрій Михайлович! Як вам личить блакитна безрукавка!.. Як я вас давно... — хотіла сказати “бачила”, але згадала, що це було тільки вчора, не вимовила цього слова. — Дайте, Юрку, йоду, тут ось трохи подряпала... Блюзку розірвала трохи, — і вона соромливо стягла розірване місце на грудях, — блюзку... і руки подряпала...

У Юрка був про такі випадки і йод, і бинт, і він кинувся їй руки перев'язувати. Але спочатку треба було промити. І він побіг з казанком за скелю, до річки по воду, приніс... а тоді... не знав, що треба перше зробити — йод вийняти з торбинки чи промивати... Вийняв спочатку йод та бинт, дав Маметберди-огли піддержати і аж тоді став промивати. І так хався, ніби боявся за Галине життя.

А як узяв у свої руки її маленькі зранені ручки, чогось несподівано почервонів, зайнявся гарячим полум'ям.

Батько з неменшою дбайливістю та хапливістю йому допомагав.

Нарешті Галині руки були забинтовані, а зібраними у всіх присутніх, у тому числі й у Рустама, шпильками Галя зашпилила розірване місце на блюзці.

Аж тепер професор Орленко звернув увагу на обшарпаців-“азіятів”, що весь час мовчки стояли збоку.

— А то що за люди? — спитався у Рустама, кивнувши в той бік головою. — Курди?

— Курди. Ми їх зустріли випадково... Вони підуть собі зараз геть...

І він заджеркотів до них по-курдському, мовою, що її ніхто з присутніх, як він думав, навіть Маметберди-огли, не розумів.

Курди вишкірили свої прогнилі зуби, приклали на знак прощання й покори руки до грудей і пішли геть.

Професор Орленко вирішив зробити перепочинок на снідання. Усім було ясно, що це він зробив ради Галі, бачивши її втому. Але й інші, особливо доцент Микитка, не були проти снідання: у горах завжди добрий апетит.

Посідали під скелею в холодку, бо сонце було вже височенько і світило так, що трудно було дивитись.

Касян Федорович Микитка, кинувшись поперед усіх до харчів, відіткнув ще й свою філіжанку з тією, мовляв, ледащицею-живицею, що горілкою зветься.

— Тепер, сподіваюсь, ніхто не буде розраджувати, — мовив, протираючи вінця філіжанки долонею: — Ми йдемо в холодне провалля Тутли, а проти холоду горілочка помічна... Але

я цим разом не багато: тільки один ковток...
Будьмо!

І він перехилив філіжанку, задравши голову. Горілка забулькала йому в рот. Випивши, він запропонував і іншим:

— Може, ще хто... хлисне?

Але ніхто не схотів пити. Усі мимохіть посміхались, дивлячись на цього товстелезного в коротеньких штанцях чоловіягу. Він сидів нібито по-турецькому, але його повні, короткі ноги не згинались так, як того вимагало турецьке сидіння.

Навіть професор Орленко трохи заспокоївся, дивлячись на цю втішну постать. Тепер він уже тільки почувував-прогортав волосся за вухом, скинувши шолома, але не червонів і не брався за голову. Проте вряди-годи зиркав і на дочку.

— А чого ти наче заплакана? — спитав.

— Де? — лапнулась злякано рукою за обличчя Галя. — Ні, я не плакала... Це я просто втомлена... ми ж ішли пішки по горах...

Але взяла хустку і ще раз витерла обличчя й очі. Впіймала на собі перестережливий Рустамів погляд, побачила, що він держав руку біля кишені з револьвером. Це її скувало жахом...

За сніданням група науковців обмірковувала додатково деякі подробиці висходу вздовж провалля Тутли. Найбільші труднощі цього висходу становили "пороги" — тринадцять високих, від трьох до семи метрів, скелястих виступів на дні провалля, що на них треба було вилазити за допомогою мотуза. Найвідповідальніша в цьому робота припадала на долю

Маметберди-огли. Він мав попереду вилазити на скелю, спускатися з другого боку знову на дно провалля і, прив'язавши там мотуза до якогось каменя, другий його кінець кидати вниз.

А порядок вилазіння мав бути такий: спочатку полізе Галя як найлегша (отже її може тягти й сам Маметберди-огли), далі Маметберди-огли й Галя витягнуть удвох Юрка Кудрика потім полізе професор...

— Дозвольте, професоре, й мені приєднатися до вашої групи! — звернувся раптом Рустам до професора Орленка, посміхаючись цим разом уже своєю влєсливою усмішкою.

Галя злякано поглянула на нього. — “Чого ти від мене хочеш?” — прочитав Рустам у тім її погляді. Перспектива бачити його й далі біля себе вкинула її в розпач. А можливо, що він іще щось надумав чи надумає. Вона бачила, що він і тепер держав руку в кишені з револьвером. Отже вони з батьком увесь час будуть під якоюсь загрозою. Але зарадити цьому ніяк не могла...

— Про мене, хоч і приєднуйтесь, — сказав, знизавши плечима, професор Орленко. — Тільки ж це вам буде не цікаво...

— Ви думаете, що як перс, так би мовити, азят, — узяв Рустам професорів тон за образ, — так він нічим і не цікавиться. Ні, мені буде цікаво...

— Не прикидайте мені чужих думок, — мовив уже незадоволено професор Орленко, — бо я так ніколи не думав. Ось вам доказ: Маметберди-огли — мій учень...

Цей випадок знов попсував настрої старому

чоловікові. А зараз це відбилося й на інших, що ніяково вмовкли. Цю мовчанку перемогла, зробивши над собою велике зусилля, Галя: поставила на “обговорення” справу витягання на “пороги” стокілограмової ваги Касяна Федорича.

— Та й чи витягнем ще, — сказав ужарт і професор Орленко, глянувши вдячно на дочку, що так зворушливо рятувала його в прикрому становищі. — Правда, ви тепер нетто... без нічого...

Той, що про нього була мова, посоловів, зробивши щось таке, як усміх у своїх дитячих оченятах: він, либонь, трохи соромився перед Галею своєї повнотілої голости. А можливо, що до посоловіння призвів і отой “ковток” ледащиці-живиці.

— Е, ви не дивіться на мене, що я товстий, — сказав і собі: — я за скелі чіпляюся, як той рак...

— Побачимо, — мовив професор і розпорядився рушати далі.

Від місця їхньої зупинки до провалля Тутли було недалеко, і незабаром перед очима їм звелася величня його брама — стрімкі, метрів на п'ятдесят заввишки скелі, між якими був вузький прохід — те провалля.

З одного боку на скелі чорніла так звана “Чортова комора”, печера з круглим входом. До неї майже ніхто не відважувався лізти.

Коли вони наблизилися, з провалля війнуло холодом, як із димаря вітром, запахло сирістю, як із льоху. До цього ж провалля ніколи не заглядало сонце, все була тільки тінь! Взагалі провалля — це був наче інший, як рівняти

околиці, світ. Тут були інші кольори — переважно сірі, з прозеленню мохів на скелях, інші звуки, — бо тут вони були завжди стиснуті, глухли й падали на місці. Через те й знайомий голос не завжди можна було пізнати.

Далеко вгорі, над головами відважної купки виїздівців, синіло чудове небо, але тільки вузенька його смужка. Через ту смужку пролітали ра-у-раз з віддаленими криками галки, — цілі зграї їх, особливих гірських галок. Крикання цих галок здаля скидалось на цявкання курчат — і ніби воно, те цявкання, капало скляними краплями аж на дно і тут розбивалось.

Професор Орленко сказав Юркові Кудрикові, щоб той убив одну галку на опудало для зоологічного музею.

Юрко приклав до плеча, націливши вгору, рушницю — і неголосний поляск (справді, як поляск батога), стиснутий між стінами-скелями, наче впійманий у пастку, впав тут же, біля їхніх ніг.

А слідком за цим чудним звуком покотилася, б'ючися об прискалки, об гострі виступи скель одна галка. Її ще на спаді впіймав, не дав упасти на кам'яне дно провалля Маметберди-огли. Виявилось, що вона не була вбита: їй поранено тільки одно крило, тим вона й не розбилась, падаючи.

Усі кинулись оглядати дику сизоперну пташку, що злякано блимала круглим, у червоному обідку оком.

Галя зазирнула теж через батькове плече, щоб те око побачити. Але замість того стрілася... з похмурим персовим поглядом. Зніти-

лась злякано, як під поглядом удава, і... при-тулилась довірливо, у тісному гурті, ніби ненароком, до Юркового плеча. Шукала його відкритого й чистого, як ясне сонечко з дитячої казки, погляду, ніби віддавала себе під його охорону.

— Юрасику! — мовила неголосно, погладивши несвідомо, в пориві якоїсь ніжності його плече. — Невже вам не жаль таку гарну галочку вбивати?

Юрко ніяково посміхнувся: мовляв, так треба, наказано. Заблимав винувато очима.

І цю Галину розмову з Юрком — і словами, й очима — бачив Рустам, бачив — і запалювався ворожістю до щасливого суперника.

Спостерігши це, Галя на мить подумала була, що своєю виразною прихильністю вона наражає Юрка Кудрика на Рустамову помсту. Але потім знов про це забула і “залицялась” до Юрка далі. Взявши Галочку в руки (їй віддали, щоб несла), вона стала гладити її сизо-чорну гладеньку голівку і дивилася хлопцеві-стрільцеві в вічі... майже закохано.

Перса це явно вже дратувало, і він при всякій нагоді намагався кидати свої в'їдливі завваги на Юркову адресу, зокрема підкреслював скрізь, де тільки можна було, що той нібито боягуз. Цих нагод стало більше, коли почалися небезпечні “пороги”.

Перший поріг — це zarazом був і найнебезпечніший з усіх, найтрудніший для висходу. Він був би просто неподоланий, якби бокові стіни-скелі не розходилися тут трохи вшир і не мали таких карнизів, якими можна було хоч і з труднощами самий поріг обминути.

Це — ще за попереднім пляном — мав зробити Маметберди-огли.

— Дивіться, щоб не впали, — сказала Галя, кинувши свій чарівний погляд і на цього “симпатичного”, як вона казала, юнака і тим мимохіть його до героїчного вчинку захотила.

Така вже сила чарівних дівочих поглядів! Вони або вбивають, або героїв з чоловіків роблять!..

— Не впаду, — відгукнувся Маметберди-огли: — у мене ж таке імення...

— Яке?

— Порси, себто “смердючий”. Його мені дали, щоб злі духи боялись смороду і не взяли передчасно, щоб я не вмер замолоду. У нас же взагалі дають імення з якимось значенням... “Берди” — коли хочуть, щоб дітей більше не було (“берди” — “буде”, “годі”, тільки це минулий час дієслова). “Гельди” — як хочуть, щоб, навпаки, діти ще були (“гельди” — “прийшов”).

— Це залишки віри в магічну силу слів, — пояснив професор Орленко.

— Еге. Вийняток у нас із цього — арабські щодо походження імення: Мамет, себто Магомет, і інші...

— А може б, ви полізли? — сказав раптом голосно, звернувшись до Юрка, Рустам. — Га? Доказали б геройства... Я б теж поліз, але в мене оцей одяг, — оглянув він свої білі штани...

Юрка це прикро заскочило.

— Е, ні, це моя справа! — гукнув весело Маметберди-огли. — У мене ж таке імення... а в Юрка не таке...

І він кинувся, голий і довгий, з мотузом на

шиї, на скелю. Хоч він зокола й удавав таку веселість та безтурботність, але були ознаки, що насправді й він хвилювався. Поперше — він виразно поблід, а подруге — коли він був уже високо і йому пробували знизу подавати поради, куди ставати ногами, за що братись, він сердито гукнув, щоб йому дали спокій... І голос у нього тепер був не такий, як звичайно.

І це було зрозуміле: він висів на запаморочливій кам'яній височині.

Навіть знизу дивитись на нього було страшно.

Голий, тільки в штанцях, і довгоногий та довгорукий, він розпинався на стрімкій стіні-скелі, як не людина, а якийсь велетенський павук. І здавалось, що він не ставав на виступи, не брався руками за гострі випини каміння, а приліплювався підошвами та долонями до гладенької стіни.

Але, річ зрозуміла, що то так тільки здавалось. Насправді ж він знаходив руками та намацував ногами виступи та всякі нерівності скелі і за них чіплявся. Тільки ж робив це він, справді, з великою спритністю та сміливістю. Були й такі місця, такі виступи, що він міг стати тільки однією ногою, а друга звисала в повітрі над прірвою.

Так він доліз до найвищого і найстрашнішого місця, де не тільки не було ніякого виступу, а навпаки, камінь коліном випинався і загороджував хід. Тут треба було перенестися тілом над прірвою, злігши грудьми на той камінь, і поставити ногу з другого боку.

Коли відважний юнак це робив, усі, що були внизу, перестали дихати, а Галя заплющи-

ла, терпнучи всім тілом, очі, щоб не бачити, як падатиме. Трохи чи не так само зробив і Юрко Кудрик...

Секунда... друга... Висить нога Порси в повітрі... він злегка її розгойдує, приміряючись, як стати...

Раптом якась тінь чи хмара — і зойк переляку вихоплюється у всіх, як важке, здержуване перед тим зідхання:

— Ах!..

Звідкись узявся і стрілою впав на сміливця величезний птах, загородив людині кігті в плечі...

Тепер уже всі мимохить заплющили очі. А коли розплющили, — дивляться: Маметберди-огли вже на другому боці каменя, а той птах-напасник (то був орел) уже тріпається в його руках. Сміливий юнак переніс його на своїх плечах, а тоді — як уже став на перший виступ по другому боці каменя — вхопив його лівою рукою (правою сам держався) за лапу і притис до скелі.

А по хвилині над проваллям розітнувся співуче -- переможний крик:

— Піймався, голубчику! Го-го-о...

То кричав Маметберди-огли.

Так, мабуть, кричав і його пращур, як ловив голими руками диких птахів собі на поживу, — дика півлюдина, що “вилюднювала-ся” по стрімких скелях...

Знизу радісно заплескотіли переможцеві. Усі полегшено зідхнули, ніби кожне власним тілом і душею перебуло страшну небезпеку. А Рустам знов гукнув до Юрка, так, щоб це почула Галя:

— От якби ви так!.. Яшасин Порси!..²⁴⁾
Але на це вже не звернули уваги: стежили

далі за Маметберди-огли. А він зв'язав упій-
маного орла своїм мотузом і став спускати-

ся, уже без великих перешкод, нижче. Спустившись на дно провалля, він став у гордій поставі над “порогом”, тримав орла-велетня обіруч за ноги. Голос його тепер звучав гордо-піднесено:

— Дивіться, який!..

Орел бився крилами, здавалось — от-от піднесе свого переможця знову на ту височінь, що з неї він з таким ризиком тільки що спустився.

Далі Маметберди-огли прив'язав орла однією частиною мотуза до якогось там каменя, а тоді заходився прив'язувати другу частину, щоб подати потім її кінець з цуркою униз. Коли він обернувся спиною, усі ще раз жахнулись: на спині стікали цілі струмки крові, наче червоні стрічки звисали з пліч.

— Витягайте мене швидше! — гукнула Галя. — Я вам спину гоїтиму... Боже, скільки в вас крові...

Вона віддала Юркові Кудрикові галку, а натомість узяла йод, бинт і, піймавши кінець мотуза з цуркою, сіла на ту цурку.

“Поріг” являв собою гладеньку поверхню, схожу на зігнуту спину велетня з рівчачком-хребтом посередині, що ним стікав тоненький струмочок води. Вилазячи вгору чи спускаючись униз, треба було об ту поверхню опиратись руками й ногами, щоб не обшмугляло тіла.

За одну хвилину Галя, “легка, мов пушинка” (так гукнув, тягнучи її, Маметберди-огли), була нагорі, біля героя. Зразу ж вона заходилась біля його ран: промила страшні дряпини холодною з того струмка водою, залила

йодом і перев'язала навхрест попід руками йому плечі.

Порси слух'яно стояв, трохи зігнувши спину. Щаслива усмішка, зібрана зморшками на його широкому й плесковатому, як лопата, обличчі, свідчила про те, що ніжні дотики до його тіла гарячих красуниних ручок він уважав за гідну його подвигу нагороду.

— Я так боялася за вас, — щебетала Галя.
— Навіть очі заплющила була.

— Даремно ви боялись: я ж казав, що в мене таке ймення...

А потім того вони вдвох витягнули нагору Юрка Кудрика, далі втрьох — професора Орленка, а потім уже самі чоловіки витягнули Рустама. Чимало мороки було, як і передбачили, з стокількаграмовою вагою доцента Микитки... Микитяки, як знов жартом почала називати його Галя.

Касян Федорович довго качався, як кругле барило, по широкій спині-скелі, не можучи відштовхнути своїми маленькими ручками важкого тіла. Кричав нагору, щоб не так швидко тягли.

Коли кінець-кінцем уся група була вже нагорі, взяли обговорювати незвичайне впіймання пташинного царя — орла.

Професор Орленко був просто захоплений тим, що сталось. Потирав від задоволення долоні, раз-у-раз чухався за вухом на знак зворушення. Справді бо: це був страшенно рідкісний випадок! Орел напав на людину! Та ще й у таких умовах, як та людина буквально на волоску над прірвою висіла!...

— Про це треба обов'язково написати, —

сказав, — та ще й не тільки до наших видань... до західньо-європейських треба, до американських.

Усім було ясно, чому орел кинувся на людину: там десь напевно було його гніздо. А Маметберди-огли, як там кажуть, на руках носили. І він не відмовлявся від заслуженого хвалення, бо розумів героїчність свого вчинку.

А впійманий птах, якому зв'язали тепер крила, з люттю зиркав на своїх ворогів жовтими, повними ненависти очима і час від часу пробував-рухав зв'язаними плечима могутніх крил. Ще б пак! Цар усіх птахів а його зв'язали! Алеж він напав на царя всієї природи — людину...

— А може, він думав, що то не людина була, — сказав Касян Федорович, — у такому незвичайному вигляді — без одягу?

— Може...

Усі весело сміялися, і герой події Маметберди-огли також.

Було ясно, що впіймання орла — безперечний успіх виїзду.

— Ех, якби ще й зайчика, отого *Alactago Korpetdagensis* упіймати, — сказав професор Орленко. — То б ще більший був досяг: в даному разі тільки незвичайне впіймання, а то й самий вид — рідкість... Але заець той у проваллі не може жити, треба буде нагору вийти...

Дальші сім порогів були порівняно легкі, дехто — як от Рустам — обминали їх, видряпуючись на скелі. Тільки ж Рустам робив це, либонь, ще й з інших міркувань: хотів показати Галі свою сміливість. Дуже бо вже вона захоплювалася вчинком Порси!

Але дев'ятий поріг був знову трудний. Хоч він сам був і невисокий, але внизу перед ним була глибока, дорослій людині по пахви ковбаня з холодною-прехолодною водою. Ніби якесь чорно-зелене око безодні, з відсвітом похмурих замшених скель. Скелі-стіни тут сходилися й нависали з обох боків так вузько, що небо ніколи не заглядало в цю воду.

Щодо труднощів, то тут доцент Микитка і Галя помінялись ролями. Якщо перший зразу й легко пішов у цю ковбаню (може, так охоче, як іде в воду й бегемот), то друга, Галя б то, навпаки, ніяк не хотіла, боялась лізти в крижано-холодну воду.

Батько огнівився: червонів на виду, грібся за вухом, викидав їй на очі навіть те, що вона “ув'язла” за виїздом без потреби.

Та Галя зробилась примхливою дитиною: “не хочу”, “боюсь” в одно казала. Здавалось, зовсім не розуміла того, що всю групу ставила в безглузде становище: мовляв, “таке, хоч вертайся назад”. Алеж це було б щось просто дике! Після того, як перемогли стільки труднощів, вертатися назад через якусь примху нерозумної дівчини! І йти потім горами слідком за осячкою частиною! Це могло б хоч кого сказити!

Не прибирали, як бути. Та от хтось висловив думку, щоб Галю хтось із чоловіків переніс через ковбаню на руках. І за це ухопились.

І от: з двох боків біля неї умить стало двоє юнаків — Юрко Кудрик та перс Рустам.

Але Галя відрухово (і, бачилось, з огидою) відсахнулась від перса і притулилась до Юрка.

Це так подіяло на перса, що він аж зубами від злоти скрипнув, блимнув очима, як вовк.

Тільки ж Галя цього не завважила. Легко, як кізонька, зіскочила вона Юркові на руки. А як він ухопив її і підніс високо, до своїх пліч, вона обхопила його лівою рукою за шию, а правою — як уже він ніс її — погладила його стрижену голову.

— Стрижка-мокотишка, — інтимно прошепотіла. — Навіщо ви остриглись? Вам у волоссі краще... Не смійте більше цього робити! Чуєте?

Юрко ніс її над водою, як якийсь скарб дорогий, сам терпнучи всім тілом від страшного холоду. Пильнував, щоб вона навіть ногою не черкнулась крижаної води. Біля “порога” Галя вхопилась за мотуз, сіла на цурку і її потягли нагору. А Юрко мусив вискочити з води назад, щоб зігрітись.

У дальшому висході проваллям професор Орленко знайшов досить цікавий факт із життя піщанки — побачив її нору на дні провалля (звичайно цей пацюк живе на відсонні).

Ішли проваллям увесь день. Разів зо два спинялись відпочивати. Один раз навіть чаю нагріли, знайшовши сухі, потрухлі уламки дерева, що їх позаносила сюди вода. Води набрали з того потічка, що блискучою ниточкою дзюркотів по кам'яному дну провалля.

Який той чай всім показався добрий після втомної дороги! Галя не могла нахвалитися! І дякувала за нього чомусь батькові, цілючи його раз-у-раз та називаючи “сивесеньким татусиком”.

Старий батько був зворушений такою ніж-

ністю улюбленої дочки, але заразом удавав, що це йому не подобається, відмахувався від тих ніжностей.

— Ну, облиш!.. Знайшла час цілуватись..

І хитав з докором головою, мовляв... гм, отаке дівча...

Тільки ж він не бачив того, що дочка, цілуючи так палко його, чомусь за кожним разом поглядала на його вродливого асистента Юрка Кудрика. Не бачив також старий професор і того, що й Юрко, стрівшись очима з палким Галиним поглядом, червонів так, наче пустуха-дівчина його, а не свого батька цілувала.

Але зате дуже добре це все бачив... перс Рустам, — бачив і хмурнів дедалі дужче. Якби хто з присутніх звернув на це увагу, то побачив би, що з цих двох юнаків було вже двоє запеклих ворогів. Тільки ж один із них, Юрко Кудрик, ще не усвідомив небезпеки, що нависала над ним грозою. І в цьому була жахливість для нього цієї небезпеки...

А Галя своїм “залицянням” до Юрка фатально збільшувала загрозу.

До кінця провалля група прийшла вже аж над вечір. Провалля закінчувалось глибокою ямою, ширшою, ніж було воно до того, ніби глибоким колодязем. Скелі стіни були тут ще вищі, просто страшні своєю стрімкою висотою. Але з одного боку, навпаки, був досить споховистий вихід з цієї ями. Той вихід був порослий кущами дикого терну та шипшини, і між тими кущами ішла кручена, поперегороджувана усяким камінням стежка.

На самому дні провалля, посередині, росло одно-єдине кучеряве деревце — шовковиця, інакше “тут”. Від цієї останньої назви походила назва й самого провалля Тутли: “тут” плюс торкменський наросток “ли”, а разом це означало “шовковичне”.

З однієї стіни-скелі дзюрчало скляним звуком невеличке джерело, розсипалося перлами на кам'яному, заслизеному мохом дні і давало початок тому потічкові, що стікав униз вздовж усього провалля.

Погоничі-туркмени з ослами були вже на місці, бо їм навпростець було ближче. Та й ніяких перешкод на їхній дорозі не було. Але й їм трапилася досить цікава навіть для цього дикого краю пригода. В одному вибалкові вони побачили вовка. Але то був, як потім виявилось, не вовк, а вовчиця. Вовчиця чомусь крутилася на одному місці, не тікала від озброєних людей, і її підстрілили. А коли підійшли до неживої вже, то знайшли біля неї маленьке вовчєня.

Тепер у них була вовча шкіра і живе, прив'язане на мотузці вовчєня. Низьконоге й довге, з гострою мордочкою, воно скидалось на сіреньке щєня. Але поводитись не так, як щєня: ввесь час крутилось, не заспокоювалось і на мить, настирливо лізло кожному під ноги, неприємно повизкуючи.

— Ой яке гарнєньке! — кинулась була до нього Галя, погладила наїжену шерсть. Але зараз же відскочила: воно так неприємно смерділо, було якесь колюче й неласкаве.

— Пху, хижак! Воно, мабуть, голодне...

Один Туркмен присів почіпки перед ним і дав йому в рот свій товстий чорний палець посмоктати. Але в ту ж мить відсмикнув руку назад: вовчєня вже кусалось.

Ще й іншу забавку мали до приходу наукової частини погоничі: назбирали в яму, в загороду, обладену камінням, цілу черідку черепах. Черепахи сонно і мляво бабралися в мулі, виставляючи свої незграбні лапи та гадючі голови з-під панцерів.

У цьому місці, біля шовковиці, на сухішому пагорбку виїздова група й отаборилась, з наміром звідси виходити нагору для дослідження довколишніх гір.

V

Двоє закоханих відкривають свої серця. — Відвернений постріл із засідки. — Впіймання напасника і його втеча. — Напад уночі. — Арслан!²⁵) — Скрутне становище табору. — Потайний відступ. — Компенсація професорові Орленкові за нездобутого зайця.

Швидко вечоріло. Там десь угорі ще чіплялось за каміння й кущі останнє проміння сонця і віддалено крякали, усідаючись на ніч, галки, а на дні провалля було вже геть чорно, гускла маркітна тиша великого льоху. Джерело-водоспад ніби підкреслювало своїм дзюркотом-дзвенінням цю тишу.

Розіклали вогнище, і воно, тріпочучись та б'ючись об стіни скелі червоними крилами, ніби великий казковий птах об стіни клітки, освітлювало табір.

Який же незвичайний був цей табір! Закинутий у неутральну і через те небезпечну смугу, на дно прірви, що її утворив якийсь геологічний струс мільйони років тому, він наче шулився, ховався від можливих небезпек.

Люди мовчки стелили, кожне собі, лігва-постелі. Для цього вони нарізували на виході тернових гілочок, рвали бур'ян, підмощуючи все це під повсті, щоб не класти їх на твердий, голий та ще й холодний камінь. Повсті ж ці мали рятувати їх і від каракуртів. Понапинали також усі намети, що їх мали з собою.

Збоку стояли, задами до вогню, з попідгнаними мишачими хвостиками ослики й навстоячки дрімали.

А над усіма цими живими істотами височіла похмура вага височенних скель, мінячись вогнем та темрявою.

У мінливих світлотінях люди не ввесь час бачили одно одного: те біля вогню поралось, те йшло по хмиз, те мостило постіль, чи ще там щось іншого робили. А двоє — Галя й Юрко — теж непомітно для інших (так вони, либонь, думали і так, мабуть, їм хотілось) пішли від табору далі. Пішли виходом аж нагору, щоб подивитись на місцеві гори та побачити, як у них сонце заходить. Цю думку подала Галя, а Юрко з якоюсь радісною хапливістю пристав на це.

Іти дуже крутою стежечкою була важко, і вони виходили помалу, рухаючись так, мов би виважували плечима якусь вагу. Юрко запобігливо допомагав дівчині, подаючи кожного разу, де треба було, руку. Алеж як була для Галі різниця між цією Юрковою допомо-

гою і (це Галя згадувала) і ранковою Рустомовою! Тоді вона гидливо відскакувала від подаваної їй руки, а тепер сама липла... І з тієї Юркової руки, від самого притоку до неї, в її тіло лився гарячий вогонь щастя!

— Юрку, Юрку, — казала дівчина на важких місцях, ніби мрійно зідхала, — не так швидко йдять... бо я не можу...

Опинившись нагорі, на краю провалля, Юрко й Галя побачили широку, досить рівну полонину. Тільки на півдні був високий горб, той горб, що за ним — була така розмова серед виїздівців — уже починалась іранська територія, якийсь інший, невідомий їм світ.

На заході над самою нерівною лінією гірського обр'ю великим вогненим колом стояло сонце, от-от мало за той обр'ю, коливаючись, як сирий жовток, сковзнутись. Від того сонця по полонині лилось низьке приземне світло і... навівало мрійний смуток.

Галя раптом примовкла, постояла якусь хвилину, дивлячись у гірську, тут відкриту далечинь, а тоді сказала, що треба йти назад, бо... тут страшно...

— Це ж Азія, додала. — Дико-дико тут... Ех, Юрку! якби ви знали, що я пережила сьо...

І не доказала, схаменувшись: це ж загрожувало страшною небезпекою їй і її батькові.

Юрко з тривогою, злякавшись, перепитав:

— Ну, що? Чого ж ви не кажете?

Але Галя сказала, що... нічого, що то вона "так"... просто... дурна, і сама не знає, що сказала. Юрко бачив, що вона збентежена.

Раптом вона нервово здригнулась, уховпившись за юнакову руку.

— Дивіться, що то таке... там за каменем мелькнуло... якась тінь...

Але Юрко нічого не бачив.

— То вам, мабуть, показалося.

— Може. Але ходімо звідси...

І вони пішли назад. Галя виразно поспішала, а Юрко — за нею. Але спустившись трохи, Галя, здавалось, заспокоїлась. Навіть запропонувала посидіти на камені, проти останнього денного світла, що ще стояло тут плямою.

Посідали на тому камені.

Знизу їх затуляли густі, посплутувані в повстину кущі терну та шипшини.

Галя, видимо, таки хвилювалась. Та й Юрко теж мав себе не краще. Помовчали, вслухуючись у тишу провалля. Десь внизу дзюрчала вода, глухо гомоніли голоси.

— Вночі тут буде холодно, — обізвався після короткої мовчанки Юрко. — І чого ви, Галя, сюди поїхали? Ви ж ніякими тваринами не цікавитесь...

— Не цікавлюсь... А тільки... хіба вам, Юрку, неприємно, що я тут... біля вас?

Юрко злякався. Щиро вигукнув:

— Що ви?! Бог з вами! Навпаки, мені так приємно... Я б хотів, щоб ви були завжди... біля мене...

Дівчина сказала тихо, притамувавши від хвилювання голос:

— Тим я сюди й приїхала... щоб бути біля вас... Проти таткової волі пішла...

Юрко повернувся до неї обличчям і спитав щиро, теж тихим голосом:

— Галю! Так, може, я вам той... подобаюсь?

— Так, — підтвердила, ніби зідхнула Галя.

Серце Юркові забилося від радості й невимовного хвилювання-щастя. Він притулився плечем до її плеча, а потім узяв рукою її — ніжно, обережно — і прихилив до своєї голови, притулився щокою до її гарячої щічки. А потім обережно, наче боявся образити, поцілував у ту порожевілу щічку.

Дівчина спалахнула від того притоку і вже сама пригорнулася палко до милого.

— Мені було б тяжко не бачити тебе увесь тиждень, а може, й довше...

— Галюсю! Я давно вже тебе кохаю...

— А ти мені вподобався ще тоді, як — пам'ятаєш? — уперше, щось із рік тому, прийшов до нас... Ще боявся сісти...

— То через тебе: ти так мене вразила своєю вродою...

І він так само, ніби співав своє щастя, поцілував свою кохану знов... тільки вже в повні уста. А потім того притулився устами до її очей, до одного й до другого по черзі, до шелестких її вій.

Галя завмерла, прислухаючись до щастя. А тоді раптом відхилилась від юнака, подивилась із захватом у його вродливе обличчя — і вже сама жагуче вп'ялася в його уста. Поцілунок був довгий, ціла нірвана щастя...

— Мій!..

— Моя!..

— ... Наме ішлеерсенмі?!²⁶⁾ — розітнувся раптом крик у проваллі і разом з ним ударив, турнувши тишу, як скелю, крикучий по-

стріл. Біля молодої пари гадючим свистом свиснула куля. — Сюди, йолдашлар! Сюди, швидше! Юрію Мих...

Це гукнув Маметберди-огли. Нижче в темних кущах почулось шамотіння, якась боротьба.

Юрко кинувсь на той шум. Гляне — а в темряві борюкаються дві постаті.

— За руки хапайте!.. Револьвер відберіть!..

Ляснув ще один постріл, але кудись убік.

Але Юрко в темряві нічого не бачив. Згадав, що в нього на грудях електричний ліхтарик, засвітив хапливо: Маметберди-огли держав обіруч перса Русятма, іззаду за китиці його рук держав, важко дихав.

Але револьвера в Рустямовій руці вже не було.

— Візьміть револьвер... десь долі під ногами... Я скрутив йому руку, і він випустив...

Юрко справді побачив револьвер на землі, підхопив його.

— Тепер кинджал... Дивіться у кишнях... на поясі...

Юрко кинувся до перса і витяг у нього з-за пояса невеличкий кинджал.

А тим часом прибігли ще туркмени-погоничі і теж кинувся на перса, що люто при світлі Юркового ліхтарика блискав очима.

— Мотуз сюди принесіть! — наказав Маметберди-огли.

Один із туркменів кинувся вниз по мотуз. А Маметберди-огли не випускав упійманого злочинця з рук. Йому допомагали інші туркмени. А Юрко освітлював цю напружену в боротьбі групу людей, оглядався на Галю,

гукав, щоб не підходила близько. Стиснутий так, що й поворохнутись ніяк, Рустам хижо роззирався навколо.

Нарешті мотуз принесено.

— В'яжіть руки, назад... отак...

Зв'язавши злочинця, повели його вниз, до табору. А назустріч хапливо поспішав сам професор з рушницею, за ним — доцент Микитка, теж з рушницею, хоч і далеченько відстав, кажучи, що йому важко йти.

— Що скоїлось?

— Та ось...

Коли привели перса до вогнища, Маметберди-огли взяв розповідати, хвилюючись, як усе це скоїлось. Він ще вдень звернув був увагу на те, що Рустам з ненавистю слідкував за кожним Юрковим рухом, — тож і собі взяв стежити за персом. А вже тут на місці спостеріг, що він раптом зник від вогнища. Кинувся шукати — дивиться: а він крадеться попід скелею за кущами. “Чого б то він?” — подумав. І зразу ж догадався: вище ішли Юрко і Галя. Стало ясно, що він за ним слідкує. Пішов назирці за ним і діждався того, що він націлився в Юрка... Тоді схопив його за руку... А вбивати ж тут дуже зручно, бо можна звернути на курдів-розбійників...

— Як же це ви? — звернувся до злочинця професор Орленко, схвильований до останньої міри. — Що вони, Юрій Михайлович і моя дочка, вам заподіяли?

Рустам мовчав, похиливши голову.

Але було ясно, що з ним тепер зайво було розмовляти. Вирішили залишити його зв'язаним на всю ніч. Відвели набік, далі від вогню,

і він там прилип на купу хмизу, що його на-
зносили на паливо. Туркменам-погоничам до-
ручили по черзі наглядати, щоб він не втік.

Ясно, що спати після цього ніхто вже не
міг. Але й говорити було важко. Полягали,
мовчали. Вогонь тільки трохи блимав, бо не
було потреби увесь час підкидати.

А тим часом зайшла чорна-пречорна ніч.
Високо-високо угорі ворушились-блимали ве-
ликі південні зорі. Дзюрчав, ніби шелестів,
водоспад і струмочок. Десь далеко на поло-
нині вили-плакали шакали.

Так проминуло чимало часу.

Коли це той туркмен, що наглядав за в'яз-
нем (але сидів лицем до вогню), як не за-
кричить:

— Наме?!²¹)

Але в ту ж мить став стовбаса від удару
якоїсь тіні, мало не в вогонь руками й ли-
цем упав. Заметушилися в темряві інші тіні,
загупала хода багатьох ніг. Проте, поки та-
боряни посхоплювались на ноги, похапавши
рушниці, увесь шум віддалився, а з тим шу-
мом... зник і Рустам.

Почали стріляти навзогін, навмання стріля-
ли і, очевидячки, марно: утікач був уже десь
нагорі, звідти щось кричав.

Кинулись до вдареного туркмена, що лежав,
постогнуючи. Юрко присвітив, бо вогнище май
же погасло вже: туркмен був ранений kind-
жалом у спину. Але рана була не глибока, у
всякому разі не смертельна.

Галя з Юрком промили ту рану, залили йо-
дом, перев'язали.

Усі були пригломшені. Що сталось? Хто це

міг визволити злочинця? Найімовірніший здогад висловив Маметберди-огли. Він згадав, що перс, відсилаючи вранці курдів, сказав їм, щоб вони на ніч прийшли до цього місця. Правда, сам по-курдському не дуже добре знає і тоді не був певен, чи так зрозумів, але тепер це було ясно.

— Так і я ж бачила якусь тінь! — сказала Галя, тремтячи від ляку. — Пам'ятайте, Юрку? Там, за каменем... а ви сказали, що мені показалось...

Становище табору було дуже скрутне. Рустам міг тепер організувати справжній напад, недаром щось згори кричав. Почали радитись і вирішили підготувитись до оборони. Розподілили потім зброю, визначили, де кому сидіти — за камінням, у розколинах скель, за кущами.

Професор, Юрко Кудрик і Галя держалися одно одного. Батько тулив до себе перелякану донечку, що ніяк не могла заспокоїтись: трусилась, наче її пропасниця била. А ще ж ніхто й не знав того, що вона, крім переляку, мала ще й інші переживання. Їй не йшло з думки, що це, кінець-кінцем, вона призвела до всього цього, зв'язавшись із тим персом, що це вона наразила всіх на таку небезпеку. Тільки ж і тепер, коли ворога не було близько, сказати про свої пригоди з Рустамом вона не могла: тоді б усі зрозуміли, що вона винна, а батька це просто б убило.

Зближалася північ. Угорі почало поволі яснити: там сходив місяць. Потроху стали засвічуватись на виході вершки кущів, забілили лисини стежки поміж тими кущами.

Коли це бачить — на одній такій лисині про-
скочила одна тінь, друга...

— Курди! — скрикнули разом таборяни,
що напружено стежили за виходом із своєї
кам'яної фортеці-в'язниці.

— Трохи спізнилися, — сказав Маметберди-
огли про курдів: — ми їх тепер бачитимем,
а вони нас — ні, бо ми в тіні. Якши!...²⁸⁾

І він, поклавши рушницю на той камінь, що
за ним лежав, вистрілив у здогадне місце пе-
ребування напасників.

— Хай знають, що й ми не спимо, — пояс-
нив. — Усі слідкуймо за отим великим го-
лим місцем...

Справді, приблизно посередині, але ближче
догори на виході було досить велике, зовсім
голе місце, і його трудно було б перебігти
напасникам під обстрілом знизу.

Перечекавши, поки стихне луна після пер-
шого пострілу, Маметберди-огли бахнув іще
раз.

Але в цю мить загуркотіло згори над са-
мими головами таборян, і на дно в провалля
полетіло камінюччя. Отже і з другого боку
небезпека! Усі кинулись під стіни, під виступи
скель. Галя схопила однією рукою за руку
батька, а другою — Юрка, і всі троє схова-
лись у великій розколині скелі, майже печері.
В цій печері каміння їх ніяк не могло вже
влучити.

Професор Орленко, не бачачи вже своїх лю-
дей, гукнув, щоб обізвались, де хто сховався.
Не обізвався тільки Касян Федорович Микит-
ка, але на це не звернули уваги. Тим більше,
що в ту ж мить знову полетіло згори каміння,

б'ючися з ляскотом об кам'яне дно, розприскуючись на скалки.

Заразом із кущів на виході ляснув постріл, і куля з свистом дзенькнула десь об скелі. А потім одна тінь висунулась із куща на лисину, думаючи, либонь, її переповзнути. Усі стрельнули в ту тінь. І тінь спочатку зробилась непорушна, а потім посунулась назад: її, видимо, потягли за ноги.

— Здається, не дали хука! — сказав голосно професор Орленко. — Ну й справа!

В голосі йому була велика турбота. Справді, склалося так фатально: замість наукових здобутків йому і його співпрацівникам, може, доведеться свої голови в цім дикім проваллі залишити...

Раптом обстрілювану лисину перебігла друга постать, уже навстоячки перебігла, і сховалась у кущі, що був по другому боці лисини.

— Бийте в той кущ! — скомандував Маметберди-огли. — Як же це ми пропустили? Яман, ой яман!...²⁹⁾ Так вони й усі перебіжать...

Заляскали постріли. Алеж влучити в тому кущі було трудно, бо перед ним великим коліном випинався камінь, і за тим каменем можна було легко сховатись від куль.

Якусь хвилину було тихо. А тоді раптом згори, з-над скелі, що над головами таборян, добувся ледве чутний Рустамів голос.

— Здавайтесь! — гукав перс. — Бо все одно не вийдете звідси...

— Ішак ти! — відгукнувся Маметберди-огли.

— Скажіть ще раз! — знов почувся Рустамів голос (він не розумів).

— Ішак ти! — гукнув дужче те саме Маметберди-огли.

У відповідь згори полетіло величезне каміння і б'ючись об дно, загувало, як постріл з гармат. Заразом лисину на виході перебігла ще одна постать. Безладні постріли знизу, очевидячки, й цій постаті нічого не зробили.

Отже становище виразно ускладнялось. Стрільці знизу починали дуже нервуватись і через те могли тепер гірше стріляти. Маметберди-огли почав незадоволено гримати на погоничів, узявши самовільно над ними команду.

Аж тут угорі на виході сталося щось неймовірне. Спочатку там розітнувся нелюдський крик, повний жаху, а далі... могутнім стрибком на лисину вискочив величезний, блискучий у місячному сяйві тигр. Застиг на тій галявині, готуючись до дальшого скоку. Тільки хвостом бив позад себе. У роззявленій пащі білили проти місяця страшні ікла.

— Арслан! — гукнув Маметберди-огли. — Ой Алла!..

І в ту ж мить вистрілив. Тигр, замість щоб стрибнути, присів на передні ноги. Мабуть, його ранило в ногу. Справді, він пробував підвестися і знов падав... Замурчав, аж завив від болю.

— Не стріляйте більше! — перестеріг Маметберди-огли: — він не пускатиме курдів...

— Це його наші ішаки привабили, — пояснив професор Орленко. — Значить, із Мургабської долини зайшов сюди...

Глянули — ослів не було: вони з переляку

подалися вниз, вздовж провалля. Але не до них тепер було...

Побуло якийсь час тихо. Тільки тигр качався від болю, жалібно тепер уже повиз-

куючи. Ті два курди, що перебігли в щущі на цей бік лисини, не виявляли ніяких ознак своєї присутності, боялися, мабуть, і писнути: зблизька тигр міг би їх ще розшматувати.

— Коли б тільки чорти його не добили, — гомонів тепер уже весело Маметберди-огли, — то було б зовсім добре...

Але всім було ясно, що ті, очутившись після першого переляку, легко його доб'ють. І тоді, безперечно, підуть знову в наступ.

Це становище миттю заважив керівник експедиції професор Орленко і наказав негайно розпочати відступ, скористувавшись хвилиною затримкою ворога. Треба було також використати ще й нічну темряву в проваллі, бо вдень навряд чи можна буде відступати під обстрілом згори.

Відступаючи, мали взяти з собою тільки зброю та харчі, та й то тільки на один день, а все майно покинути. Річ зрозуміла, що й таку цінну здобич, як живий, так героїчно ввійманий орел мав бути взятий; сам Маметберди-огли його б ні за що не покинув. Чималі труднощі були з раненим туркменом: його рана запалилась, він стогнав і сам не міг іти. Зроблено з намету ноші і доручили двом здоровим туркменам його нести.

Коли все вже до віступу було готове, професор вирішив перевірити в півтемряві “колодязя” (сюди ж місячне сяйво майже не сягало), чи всі люди на місці. Ніби всі, але... де ж Микита Касян Федорович? Його не було! Взяти обережно гукати, — не чути. Це всіх стурбувало. Що за знак? Чи його вбито? Куля або камінь могли в його схованці влучити.

Професор Орленко наказав обшукувати напوماцки всі закутки й щілини, і Юрко Кудрик, присвітивши своїм ліхтарком, знайшов

його в одній розколині: він сидів тав, як кажуть, ні живий ні мертвий з переляку. Міцно стискав свою рушницю. А розколина була така вузька, що в ній їй тонкому трудно було б залізти! Але вилізти Касян Федорович з тієї розколини тепер не міг. І Юркові не малих довелося докласти сил, щоб його звідти видобути. Тільки ж і вилізши, Касян Федорович не міг зразу йти, — так йому тіло, особливо ноги, отерпло.

Після цього група мовчки, ховаючись під затінений бік, рушила проваллям униз.

Маметберди покинув табір останнім і бачив те, що його предбачав професор: з кущів, де сиділи курди, розітнулось разом два постріли, і тигр ляг на землю боком, задригавши в передсмертних конвульсіях ногами, а потім витягся і лишивсь непорушний.

Маметберд-огли і собі стрельнув туди, щоб ворог думав, що вони їй далі обороняють табір. Зробивши так, він побіг доганяти групу.

Біля першого згори “порога” виїздівці побачили страшну трагедію своїх ослів: розігнавшись з переляку, вони в темряві попадали з семиметрової висоти і повбивались.

— Бідняги трудяги! — мовив із жалем професор Орленко.

Але довго зупинятись біля ослів не можна було, і група, спустившись з “порога”, пішла швидко далі.

А тимчасом місячна нагорі ніч поволі стала перетворюватись на світанок. Зникла місячна ясність, і небо засіріло ранковими кольорами. А поки дійшли до “порога” з ковбанею, стало вже видно, як удень.

Як і на папередніх “порогах”, так і тут людей спускали у зворотному супроти виходу порядку. Спочатку спускали найважчого, себто Касяна Федорова Микитку, далі двох туркменів, що їм потім на руки мали спустити раненого, потім професора і так далі. Перед Галею спустили Юрка Кудрика, і вона спустилась йому на руки, але з розгону досить глибоко пірнула в воду.

Юрко досить швидко підхопив її і мерщій виніс — тепер найдорожчу, рідну! — але вона за одну мить у тій воді так змерзла, що аж заплакала.

Знервований батько хотів був нагримати на неї... Коли це: — Фю-їть! — куля з свистом розтяла повітря. За першою друга зденькнула у скелю.

Стріляно згори. Отже напасники досить швидко виявили втечу виїздівців і тепер переслідували їх.

Маметберди-огли був уже сам нагорі, тож швидко спустився і сховався разом з іншими під скелею. Мотуз білою ниткою був із бавовни, лишився на порозі, бо під обстрілом Маметберди-огли ніяк було лізти по скелі.

— Треба сподіватися куль ще й іззаду, — сказав Касян Федорович Микитка, тремтячи, аж зубами клацаючи і від холодної води, й від страху. — Вони ж, мабуть, слідком за нами спускаються...

— Навряд, щоб вони на це пішли, — сказав професор Орленко. — Так вони могли б самі попастися в пастку, якби постріли привернули увагу прикордонників. А нагору ж, ви самі знаєте, як важко виходити. Тут би з ними

могло статися так, як із водою в натискному смокові: крізь хлипак вона проходить легко, а назад їй ніяк виходити. А Рустам же не такий дурень...

Зверху добувся, уже виразно чутний персів голос:

— Однаково перестріляємо — не втечете...

— Ішак ти! — гукнув Маметберди-огли і стрельнув угору.

Тільки ж звук цього пострілу навряд чи добувся до перса, бо, стиснутий у вузькому проваллі, упав тут таки.

Проте відстрілюванням нічого не можна було зробити, треба було далі йти. Але тут хтось звернув на те увагу, що залишений угорі мотуз був останній. Спускаючись на попередніх “порогах” потемки, мотузи кидали, бо ніяк було обходити по скелі. Лізти по нього під обстрілом Маметберди-огли не міг, а в запасі більше в них не було. Отже далі з “порогів” їм ні на чому було спускатися! Усвідомлення цього пройняло всіх жахом. Вони опинилися в моторошній облозі! З малим запасом харчів, без зв'язку з зовнішнім світом! Глянули всі на свого керівника — професора Орленка — а він поблід, як мрець.

— Ех, дочко! — мовив він потиху з докором до Галі, хоч його рятівної думки чекали й інші. — Я ж тобі казав: не їдь... А ти не послухала!

Галя почала плакати. Юрко Кудрик мінився на виду від середового болю. У Касяна Федоровича Микитки тіпалися товсті, як сосиски, губи: він теж, здавалось, от-от заплаче.

Згори розітнулось декілька пострілів. Усі

злякано попритискувались до скелі. Деякий час мовчали.

— А знаєте що? — озвався Маметберди-огли. — Треба зсукати мотуз із одягу, який у кого є... А трохи того, що висить, я відітну... із цуркою... Якшими?

Думка була добра, але всі були майже голі — у малих штанцях, з яких нічого не зсучеш. Правда, Туркмени-погоничі були в халатах, але гнилий шовк тих халатів на мотуз не годився. Не можна було нічого зсукати і з Галиної блюзки та спіднички — все було дуже тоненьке. Залишались тільки парусинові штани самого професора Орленка, і всі глянули на нього.

— Так, випадає мені свої скидати, — обізвався він. — Але й їх не вистачить... Треба ще взяти наметик з нош, а раненого на руках нестимем...

І він скинув свої мокрі після “купання” в ковбані штани, залишившись теж у коротких штанцях. У кого були ножі — почали швидко різати і штани, й наметик, на вузькі стяжки. Галя й Юрко зв'язували їх міцними вузлами, туркмени їм допомагали. Ця робота зайняла багато часу, але, кінець-кінцем, мотуз був ізсуканий, міцний і достатньо довгий.

Після цього Маметберди-огли вчепився за той мотуз, що звисав на “порозі”, став на цурку ногами і, випроставшись на весь зріст, обрізав у себе над головою. Перерізаний мотуз обірвався — і Маметберди-огли чульбукнувся в ковбаню. Виринув, пирскаючи, як кіт, і вискочив з ковбані.

Так була створена можливість для дальшого відступу.

Напасники не відставали, ішли за ними й обстрілювали, особливо на порогах. Тільки ж наступні сім порогів були легкі для спускання, і Маметберди-огли легко міг зістрибувати з них із мотузом. А бокові скелі були стрімкі, і через те обстрілювати згори було незручно. Кулі раз-у-раз били в протилежну стіну, і, тільки відскочивши від каменя, якась куля могла влучити. На щастя, цього ні разу не сталося.

Але останній поріг був небезпечний і в розумінні обстрілу: біля нього бокові скелі досить широко розходились і відкривали дно провалля до цього “порога”.

Але... вже вони й наблизились до “порога”, і почали, поглядаючи вгору, спускатись, а пострілів нема й нема. Це усіх здивувало. Що таке? Чи не хитрощі це якісь з ворожого боку? Але ніхто на них тепер не тільки не стріляв, а й ніяких інших ознак близької присутності переслідувачів не було. Тож вони цілком безпечно спустилися і з цього останнього “порога”, подолали цю останню перешкоду на шляху панічного відступу.

Відсутність ворога професор Орленко пояснив його боястю недалекого прикордонного поста. Звідси вже могли почути там стрілянину і звернути на незвичайну подію увагу.

Незабаром уся група була вже біля “Чортової комори”. Залишалось іще перехопитись тільки через долину, пройти повз бекет із тією печерою, де передніше сиділа Галя як Рустасова полонянка. Але тут можливість нападу була найменша.

А вже був білий день, пізне снідання. Звичайно, так швидко пройшли вони майже десятикілометрову відстань тільки тому, що ніде не відпочивали і дуже швидко йшли. Тільки в'язання мотуза їх трохи було затримало.

Ще одно невеличке зусилля — перехід долини, перебрід гірської річки, — і вони опинились у безпечному місці: біля прикордонного поста.

Їх зустрів здивований Гринько, що залишився тут з лінійкою та конем.

— О! А ви ж казали через тиждень! — загомонів жартома. — Не дали мені й виспатись як слід...

Звернув увагу на професора Орленка — що він у самих штанцях.

— Де то ви, Никандре Петровичу, штанів відбігли?

А далі побачив, що й туркмени-погоничі без ослів прийшли.

— Та, бачу, й ішаків нема!.. Йолдашлар! Де це ви ішаків поділи? Га?

— Йок,³⁰⁾ — блиснув білими зубами один з туркменів. — Ішаклар каюк...³¹⁾

І махнув рукою в напрямі до провалля Тутли.

Більше Гринькові ніхто нічого не пояснював; усі попадали прямо на землю спочивати. Втома ж у всіх після безсонної ночі та напруженого тікання була страшенна. І розмовляти було важко. А професор Орленко був просто приголомшений неуспіхом свого виїзду...

Начальник прикордонного поста зареєстрував черговий випадок у нейтральній смузі, але не послав переслідувати напасників: вони ж могли бути вже далеко, коли їх біля останньо-

го порога не було. Та й заходить вглиб нейтральної смуги не випадало, бо це могло б викликати ускладнення між двома державами.

Там діяло й далі звіряче беззаконня, там жила й людина в тваринному стані...

“Сапнувши трохи”, виїздивці заходилися снідати. Усі тепер відчули страшенну охоту до їжі, і накинулись на той запас, що його мав для себе Гринько. А снідаючи, обговорювали незвичайну подію. Справді бо, чому Рустам здумав стріляти на Юрка Кудрика чи Галю?

Маметберди-огли — з шматком ковбаси та хліба в руках — зібрав своє плесковате, але незмінно добре обличчя в зморшки усмішки і сказав:

— Як чого? Він же ревнував Галю до Юрія Михайловича!

— Ревнував?!

Старий батько скинув здивовано очима на дочку, і щось йому в голові ніби прояснилося.

— Так чи не через тебе, часом, дочко, це все і скоїлось? Га?

І вдарився об поли... чи то пак об голі тепер коліна руками.

— Ай-ай-ай... Ну, чого ти ув'язла за нами? Казав же — не їдь! Це ж ти зірвала нам виїзд, попсувала наукову роботу... І земляного зайця я через тебе, неслух'яну, не здобув...

Галя пригорнулась до коханого “сивенького татусика”, ніжно його поцілувала і сказала, лащачись:

— Таточку! Прости мене... Я більше не буду так робити... Мені дуже неприємно, що ти не здобув через мене земляного зайця... Але... але зате — тут вона закліпала своїми чарівними

віями, зарухала, як метелик крильцями, — зате ти здобув... зятя... Юрку! Ідино сюди! Ми хочемо, татку, з ним побратися...

Юрко, що сидів збоку на камені, підійшов, червоніючи, як дівчина.

— Так воно й ви, козаче, до цієї справи причетні? — мовив з легким докором професор своєму асистентові.

— Трохи...

Старий чоловік почухався за вухом, не добравши у першу мить, що далі сказати. Тут бо його звичайні у сутичках з асистентом вислови “Е, козаче, ви цього не продумали як-слід” або “Хіба ж так роблять? Га? Ех, Юрку...” явно були недоречні. Мовив, звернувшись до всіх:

— Виходить, що дівча шукало своєї долі... так, як батько земляного зайця.

А потім посміхнувся своєю приємною усмішкою:

— Ну, що ж? Це теж, либонь, непогані влови — собі отакого козака, а мені зятя придбати.

І він, підвівшись й собі, взяв улюбленого хлопчину за руку, обійняв і по-батьківському поцілував.

— Будьте ж щасливі, дітки, коли вже так сталось... Поздоровляю!

Інші теж кинулись вітати-поздоровляти, тиснути обом нареченим руки.

— Яшасин! — крикнув Маметберди-огли. — Отепер погуляємо на весіллі!

Туркмени-погоничі теж поздоровляли, блискаючи своїми білими на чорних обличчях зубами.

— Яшасин... яшасин...

А доцент Микитка Касян Федорович ще й випив із своєї філіжанки, що її й у страшних пригодах не загубив, один ковток за здоров'я заручених. Іншим не запропонував: уже нічого було...

Величезне враження на всіх присутніх справило Галине оповідання про те, як Рустам хотів її викрасти і як вони тільки випадково врятували її з печері.

Старий батько брався за голову, мліючи від страху.

Того ж таки дня наукова частина виїзду й поїхала назад до Ашбахаду, а туркмени-погоничі, що втратили своїх ослів, пішли пішки до Фірюзи, щоб там переночувати.

ВЕСІЛЛЯ У САДУ КЕШІ (Епілог)

Край міста Ашбахада є сад Кеші, пишна оаза в пустелі. Суцільною масою стоять у ньому дерева, а в ногах у них, тих дерев, цілі озерця напущеної з ариків³²) води і свіжа, як райський крин, трава зеленіє.

А в гущавині саду ховаються від спеки людські оселі, житла щасливих істот на землі. До нього ж горнеться одним боком і подвір'я науково-дослідного інституту тваринознавства, рятуючись від вогненного подиху пустелі.

Але особливо гарно в саду тихого літнього вечора! Деревя стоять задумані, між ними ходять тіні і навівають мрії. А крізь верхів'яття дерев прозирають у сад здивовано, переморгуються між собою великі, як горіхи, зорі. І їх багато, тих зір, цілі золоті розсипища на темносиньому туркменському небі.

Долетить іноді з аула³³) безкрає а-акання-пісня півсонного туркмена, що щось там собі оповідає... Заплаче по-дитячому в недалекій пустелі шакал...

Гарні-прегарні вечори в саду Кеші край міста Ашбахада!

Але сьогоднішній вечір був з усіх вечорів найкращий! І в саду, і на подвір'ї науково-дослідного інституту... І шуміло тепер, і гуло на тому подвір'ї! Лунали людські голоси, бринькала на пробу скрипка, диркав дутар,³⁴)

коли-не-коли обзивався бубон. Так наче тих музик нетерплячка брала, наче їм набридло здержуватись, і аби тільки, здавалось, що знак подало, так зірвалась би буря музики! Та ще не час було грати, і музики тільки пробували свої грала, готувалися... Багато людських святково зодягнених постатей вешталось по подвір'ю.

Посеред подвір'я довгим рядом стояли столи, білими скатертинами понакривані, усякими стравами позаставлювані, цілим лісом пляшок "ясмансалику" поприкрашувані. І скрізь було багато світла — і на веранді професорового будинка, і на тих столах поміж бурштиновими пляшками "ясмансалику" та квітами-трояндами, і навіть на деревах близьких і віддалених. А над лямпами роїлись цілі німби із нетлів, приваблених небувалим видовищем...

Але що ж то там діялось, на тому подвір'ї? Хто і з якого приводу усе це затіяв?

Це професор Орленко Никандр Петрович з дружиною справляли весілля своєї донечки Галі, віддаючи її за молодого вченого Юрія Кудрика.

Столи з стравами й винами чекали гостей.

Та от сказано гостям до тих столів сідати, сказано й музикам до якого часу дати спокій своїм струментам.

Заворушились, переплутались у світлотінях люди, пишним вінком обсіли столи — і "орслар", і туркмени.

Та найпишніша у тому вінку була краса — молода пара Юрко та Галя. Їх посаджено на краю стола, і обличчя та очі усіх були до них звернені. Галя в квітчастому українському

вбранні — “перська” чорноока красуня в стрічках! А Юрко в білому, з трояндою на грудях, костюмі, і нетлі до того костюма, узявши його за світло, так і липли, так і вилися над ним...

І Галя і Юрко хоч і соромливо, але ніжно, як той голуб та голубонька, одно до одного хилилися, солодкого щастя повні.

Недалеко від молодих, збоку, сів доцент Микитка Касян Федорович. Він був такий, як і перше: товстий та веселий. Саме так: веселий, дарма що в недавнім науковім виїзді до провалля Тутли йому ніяк не пощастило. Він же ні одного з тих двох зайців, що їх там хотів був піймати, не впіймав — ні справжнього, земляного, ні бажання схуднути. Тільки ж він тим особливо не журився і, чекаючи тепер нетерпляче початку вечері, з великою жадобою позирав на гору плову, що стояла перед ним.

З другого від молодих боку сів Маметбердиогли. Він був тепер осяяний на широкому обличчі і тією лямпою, що стояла перед ним, і радістю незвичайного свята. Поряд з ним, на окремому стільці сидів приборканий орел, той орел, що його він так героїчно впіймав у проваллі Тутли. Орел уже трохи звик до дивовижних істот — людей, і тепер хоч і по-давньому грізно, але не так уже вороже позирав на них. Час від часу строго киркав, вимагаючи їжі.

Далі по обидва боки сиділи численні гості...

Банкет почав щасливий батько своєю промовою.

— Цього щасливого для мене дня, — сказав він, узявши й піднісши вгору келих з вином (а заразом хоч лівою рукою чухнувся за вухом), — мені на пам'яті стало одно старо-

давнє оповідання. Це оповідання створене в такій же гарячій, як і оця, країні — в стародавній Гелладі. Його наводить Платон у своєму творі “Симпозіон”, або, по-нашому, “Бенкет”, вклавши в уста драматургові Аристофанові. Аристофан же розповів його, взявши участь у розмові про кохання. Це картинний вислів його думки на цю тему.

Спочатку — він каже — були не люди, а андрогіни, істоти з чотирма руками й ногами, двостатеві своєю природою, себто разом чоловік і жінка в кожному окремцеві. Андрогіни були дуже сильні, такі сильні, що зважились були навіть на богів напасти. Тоді Зевс вирішив порозтинати їх навпіл, вирішив — і так зробив. Дослівно, як я згадую, про це сказано так: “Порозрубав людей надвое, як розтинають городину перед варенням або яйце волосиною”. З того часу ці половини стали жити нарізно — одна як жінка, друга як чоловік. Але згадка про колишню одність у цих половин збереглася, і їх вічним бажанням тепер стало — шукати свою половину, шукати, щоб злитись, щоб відновити утрачену одність. Це прагнення й є тепер, за Платоном, любов між чоловіком та жінкою. Або, як він дослівно каже: “Наше бажання цілости називається Еросом”. Віднов'я цілости в коханні робить людей щасливими. Отаке щастя знайшла і наша молода пара, знайшла в страшних пригодах серед гір Копетдагу. Випиймо ж за найтісніше поєднання двох половинок одного молодого серця! За щастя оцього нашого химерного — глянув з любов'ю на Галю — дівчати і його обранника Юрка!..

Гості заплескали, загукали радісними головами, а доцент Микитка Касян Федорович сказав:

— А я до цього торгу й пішки.

Усі випили.

Щаслива Галина мати і господиня бенкету кинулась робити те, що їй найбільш тепер робити випадало і до чого вона була найудатніша — припрошувати гостей, щоб “закусювали”. Тупцялася біля кожного й припрошувала: “Візьміть оцього та візьміть отого... Їжте й пийте за здоров'я наших молодят”. Та чи не найбільше впадала біля Микитки Касяна Федоровича, що найщиріше з-між усіх відгукувався на її запросини.

По якомусь часі забрав слово Маметбердиогли. Він узяв у руки свого орла, підніс його вгору, і, неправильно вимовляючи слова нерідної мови, сказав:

— Так, як оцей орел у піднебесній височині ширяє, так хай їхнє щастя ширяє... Яшасин!

Знову оплески й веселі вигуки. Знову пили “ясмансалик” золотистий. Важко підвівся з свого місця і доцент Микитка Касян Федорович. Підвівся, набрав повітря у груди і мовив:

— Бажаю, щоб у житті молодих було як найбільше отаких бенкетів і невичерпні запаси плову...

Мовив і сів під гучні оплески гостей. Знову пили і їли... А далі пішов на крилах “ясмансалику” загальний уже гомін, загальні веселощі.

Коли це хтось із “орслар” гукає: “Гірко!” вимагаючи, щоб молода пара поцілувалась. Цей вигук підхопили всі гості.

— Гірко! Гірко!

Подивився Юрко на свою голубоньку милу: засоромилась вона, чарівними гратками стрільчастих вій свої очі закрила. Юрко торкнув її за руку, питаючи. Тоді Галя глянула на нього з-під лоба і тим своїм поглядом сказала:

— Цілуй...

Юрко ще вагався.

— Цілуй, ну, цілуй...

Щасливий молодий торкнувся устами до дівчининих уст, а гості заплескали, загукали. Плескали тепер найдужче, найдовше. Мов би зграю голубів розпустили по всьому подвір'ю, і ті голуби полетіли аж у сад між дерева. Тільки ж одного разу гостям було мало: як ті голуби-оплески повернулися і знов на колінах тих, що їх випускали, посідали, молодятam довелось цілуватися і вдруге, і втретє.

І за кожним разом оплески-голуби зривалися-злітали.

А далі хтось почав спів — одну з пісень тієї далекої, чарівної країни, що на весь світ своїми піснями славна, спів України, спогадної батьківщини-мрії господарів бенкету.

Тече річка невеличка, —
почала оповідати пісня, —

З вишневого саду...

Ох ті вишневі садочки далекі, притулок закоханих і щастя!

Кличе козак дівчиноньку
Собі на пораду...

До самітнього в загальній тиші (бо всі раптом примовкли, слухаючи) молодого чоловічого голосу приєдналася ще скрипка, і пере-

плелися, як квітки у вінку, ті два голоси, людський голос і голос скрипки. А коли людський голос обривався, тоді здавалось, що й голос скрипки — то теж людський голос, тільки затуленим ротом подаваний, а якби скрипка рота розтулила, то б справжньою людською мовою заговорила.

Порадь мене, дівчинонько,
Як рідная мати,
А чи мені женитися,
А чи тебе ждати...

— Де ще є така краса? Україно! Далека туго наша! Ми линемо серцем до тебе!

Це вихопилось мимохить схвильованому професорові з уст.

— Доню моя! Діти! — казав далі. — Пам'ятайте, що без цієї краси, без зв'язку з рідним краєм і його культурою наше життя ніколи не буде на чужині повне...

— Розкажіть, Никандре Петровичу, про Україну, — звернувся до нього Маметберди-огли, — про ту країну пісень...

— Розказати?

Усі притихли і стали слухати мрійну оповідь старого українця про далеку батьківщину. Особливо туркмени цим зацікавились.

А професор Орленко казав про те, що далеко, за Кара-Бугаз-голом та за великим морем, на захід від них, на північ і схід від інших двох морів лежить велика рівнина, більша за пустелю Каракум. Тільки ж на тій рівнині не піски та каміння, а трава та дерева, та вишневі садки, що про них так часто у піснях співають...

— Тече річка невеличка з вишневого саду,

— проказав Маметберди-огли слова з щойно проспіваної пісні, трудно вимовляючи незвичні звуки.

— Еге. Але таких пісень багато... А в тих садках, — оповідав далі професор, — біліють чепурні хатки... Так звуться юрти, “ейлер”, що в них живуть українські селяни. Але є там і великі міста.

А поміж селами та містами там хвилюються безкраї лани, немов ще одно, третє, тільки вже золоте, а не блакитне море... Так оцей край і зветься Україна... І живе там добрий народ...

— Такий, як ви? — сказав, посміхнувшись, Маметберди-огли.

— Та й я ж один із синів того народу, — скромно й собі посміхнувся професор. — А той народ не тільки багато пісень наскладав, а має й письменників славних. А найбільший серед тих письменників бахчи³⁵) — кобзар Тарас Шевченко...

— Це як наш Махтум-Кулі?

— Як Зелілі?..

— Або Саїді?..

— Може... але більший. І жив він не в XVIII столітті, як ці ваші письменники, а в першій половині XIX. За його сміливі твори московський цар заслав був Тараса аж сюди, до Середньої Азії. Був він біля Аральського моря. Тільки ж важко було йому тут жити, і він плакав-тужив за рідним краєм, бо всякому свій край наймиліший. Він писав у своїх віршах:

І там степи, і тут степи,

Та тут не такі —

Руді-руді, аж червоні,

А там голубії...

Професор скінчив, а всі далі мовчали, ніби бачили в уяві той далекий казковий край — Україну.

Цю мовчанку перервала музика: починалися танці.

Для танців були прослані на чималій галявині пишні текинські^{3а)} килими.

Першими — таке було правило — протанцювали Галя з Юрком. Танцювали вони танок України — гопак: Галя ніжною вутінкою, узявшись в боки та сяючи в нічних світлотінях стрічками, пропливала, а Юрко сизим качуром біля неї вертівся, тільки злегка, граційно, без великих вистрибів.

А скрипка приказувала до танцю, їй сили додавала гітара, бадьорила басками.

Сад Кеші дивився з темряви ночі, зачудований. Освітлені дерева підносили віти, як брови. Зрідка небо прокреслювали — котилися золоті горіхи-зорі.

Дивилися-чудувалися “націонали”,³⁷⁾ а тоді захотіли й себе показати. Диркнув дутар, гримнув бубон. Усі оглянулись: на ослоні, повернутому від столів, сиділи бахчи Арслан-огли, старий, зморщений, як засушена диня, з гострою білою борідкою, і його товариш-бубнар Нурреддин, гладкий і губатий.

— Дир-дир... — задирчала далі одна-єдина струна на дутарі.

— Бум-бум-бах! Бум-бум-бах! — приєднався бубон.

І на цей виклик підвелась від столів з ряду гостей, що сиділи обличчями до танців, струнка жіноча постать. Вийшла несміливо на середину килима, стала. Далі зідтхнула, наче щось

згадала, і, підкинувши раптом руки, як крила, з навішеним на них шарфом, пішла навдибки по килиму, попливла, вигойдувалась, як хистка хвиля.

— Дир-дир-дир...

— Бум-бум-бах! Бум-бум-бах...

Не втерпів Маметберди-огли, підскочив з місця, ухопивши в руки свого орла. І поніс, гордий здобувець пташиного царя, того орла поперед себе, нарівні свого піднесеного обличчя, слідком за чарівною постаттю танцівниці. Ніс рівно орла, свою голову й плечі, а ногами взяв усякі викрутаси виробляти.

А струнка жіноча постать, хвилюючи в сутінках блисками шовку на шарфі, пливла далі поперед нього і щось плавкими вигинами своїх довгих рук над головою показувала, щось без мови вимовляла...

Що ж вона таке тими вигинами своїх рук казала?

Ось вона оглянулась через плече на завзятого танцюриста, блиснувши проти світла очима.

— Бачиш, яка я! — сказали тії очі.

Закоханий танцюрист аж підскочив від щастя, закрутив швидше ногами і, перекинувши орла в одну праву руку, лівою взявся вбік.

А красуня на інший уже бік повернула голову, кривим серпом перекинула шарф і знову спитала очима:

— Невже кохаєш?

— Кохаю, кохаю, кохаю! — аж тричі ударив танцюрист об килим ногами, аж пил з того килима вибив.

— Дуже?

— О, дуже... до смерти...

— Ха-ха...

Хистка хвиля вабила-чарувала, та була невловна, як мрія, хитливо-далека...

Це був азербайджанський танок, у самих туркменів танків зовсім немає. Але туркменська інтелігенція переймала танки цього братнього їм народу. І декотрі танцювали чудово, як от і Маметберди-огли з своєю — така про них ходила чутка — нареченою.

Глядачі вкрили танцюристу пару оплесками.

Так гості й веселилися, не вгавали. Сідали ще раз до столу, пили й їли, знов співали і знов поверталися до танців.

Усім хотілося рухатись, гомоніти, а за сон, дарма що вже було близько півночі, і думки не мали.

А втім, була таки серед гостей одна людина, що її плов обтяжив, а “ясмансалик” прихмелив так, що вона не могла вже ані рухатись, ані гомоніти: це був доцент Микитка Касян Федорович. Він як сів на початку бенкету біля плову, та так і сидів, не вставав ані разу з свого місця. Тепер він уже скльовував щось на столі носом і тихомирно спав. І снились йому солодкі сни. Зокрема йому приснилося, що він упіймав тих двох зайців, що по них у небезпечне провалля Тутли їздив. Але особливо він зрадів другому зайцеві, бо, впіймавши його, він, зробився такий хупавий та стрункий, як пальма. Іде він, гордо піднісши голову, а за ним жінки, вродливі дівчата — дивляться — не надивляться.

— Ага, подобаюсь! — думає він. — Ну, що ж, дивіться... Котора мені найбільше догодить, з тією й одружуся... Х-ха!..

І він пішов уперекидь через голову, радий нечуваній легкості свого тіла, колесом перед тими здивованими жінками прокотився.

— Хрр...

Гості, що сиділи недалекі від нього й нічого нічого про його солодкі сни не знали й не відали, зрозуміли, що він остаточно захріп.

Та гості знали своє — співали, танцювали.

А небо далі обертало своє зоряне колесо. І зорі на ньому зробилися ще ясніші, яскравіші, а подекуди такі великі, немов то були не окремі золотинки, а цілі купки золота, насипані чиймись пучками... Небо готувалось світати.

— ...А як же перс Рустам? — може хтось поцікавиться. — Що з ним сталося?

Він не посмів після свого злочину явно являтися в місті, кудись зник. Була чутка (а може, то був тільки здогад), що він тоді перейшов кордон, подався до своєї батьківщини — Ірану. У всякому разі в Ашхабаді його після того ніхто не бачив.

ПОЯСНЕННЯ ЧУЖИХ СЛІВ:

- 1) Ішак (тюркське) — невеличкий осел.
- 2) Каракурт — дослівно: “чорна смерть” — невеличкий чорний павучок з білою цяткою на голові. Дуже отруйний. Укус каракурта за декілька хвилин спричиняє смерть навіть верблюдові. Єдиний лік проти каракуртової отруї — негайне вживання камфори.
- 3) Дувал — стіна (своєрідний “мур”) з глини, якою обгороджується садиби в Середній Азії.
- 4) Лінійка — легкий (здебільша однокінний) візок.
- 5) Саксаул — невеличке карячкувате, майже безлисте, деревце. Росте в пустелях Середньої Азії. Дуже тверде, дає багато тепла.
- 7) Якшими? — Добре?
- 8) Кушка — українська колонія на кордоні Афганістану.
- 9) Йолдаштар — товариші.
- 10) Джайран — сарна.
- 11) Кумли — житель пісків.
- 12) Гомо сапієнс — людина розумна.
- 13) Ойроти — тубільці на Алтаї.
- 14) Порси — туркменське ім'я.
- 15) Чай-хана — харчівня.
- 16) Салям алейкум — мусульманське вітання.
- 17) Якши — добре.
- 18) Киз — дівчина.
- 19) “Лейле та Меджнун”, відома східня опера.
- 20) гурія — жінка в мусульманському раю.

21) бурдюк — шкіряний мішок для перетримування рідини.

22) шашлик — печеня з овечини.

23) шайтан — чорт, сатана.

24) Яшасин Порси!... — Хай живе Порси!..

25) Арслан — тигр.

26) Наме ішлеесенмі? — Що ти робиш?

27) Наме? — Що?

28) Якши — добре.

29) Яшан — погано.

30) Йок — нема.

31) Ішаклар каюк — ослам пропадь.

32) Арик — поливний рівчак, канава.

33) Аул — село.

34) Дутар — однострунний музичний інструмент (струна з овечої кишки).

35) Бахчи — співець.

36) Теке — одне з чотирьох племен, які разом складають туркменський народ. Текинці славляться своїми килимами. Відси й назва: текинський килим.

37) “Націонали” — советська, фактично зневажлива, назва представників колоніальних азійських народів. Це те саме, що за царських часів — “іногородци”, себто неросійські народи (нижча раса).

Литальня ... молоді
“МОЛОДА ВІСІТКА”
І. Митр. А. Ш. ...
Філадельфія — 23-а і Бравн вул.

УВАГА!

УВАГА!

**МАЄМО НА СКЛАДІ ТАКІ ДИТЯЧІ
ВИДАННЯ:**

1. **“ДВІ КАЗОЧКИ”** (нове видання) народні казки з гарними малюнками, кольорова обкладинка, стор. 16, ціна — 20 центів.
2. **“ЛИСИЧКА - СЕСТРИЧКА І ВОВК ПАНІ-БРАТ”** (нове видання), народна казка, з малюнками, стор. 16, ціна — 15 центів.
3. **“ІВАСИК-ТЕЛЕСИК”**, народня казка з малюнками, кольорова обкладинка, ціна — 15 центів.
4. **“ІВАСИК-ДУРНИК”**, народна казка, з малюнками, кольорова обкладинка, стор. 16. Ціна — 15 центів.
5. А. Коломиєць, **“КАЗКИ”**. Легкочитані казки, виховного змісту, ціна — 20 центів.

Замовляти:

NOWI DNI

Box 452, Term. “A”, Toronto, Ont., Canada.
Книгарням і кольпортерам опуст.

Замовляйте книжки

М. Гоголь — Сорочинський ярмарок	0.30
П. Горотак — Дияболічні параболи	0.40
П. Волиняк — Земля кличе	0.25
П. Волиняк — Під Кизгуртом	0.20
П. Волиняк — Кубань — земля українська, козака	0.40
А. Кащенко — Під Корсунем	0.60
О. Ган — Трагедія Хвильового	0.75
А. Кащенко — Славні побратими	0.25
Яр Славутич — Правдоносці	1.00
Яр Славутич — Спрага	0.75
Літаври чч. 1, 2, 3 і 4/5 (разом)	1.00
Є. Онацький — Основи суспільного ладу	0.25
Данський — Хочу жити	0.90
Чайковський — Козацька помста	0.40
Ф. Дудко — Війна	0.65
А. Кащенко — Зруйноване гніздо	0.65
Читанка для 5-ої класи народніх шкіл	1.00
В. Стефаник — Вибране	0.35
М. Івченко — Напоєні дні	0.30
О. Стороженко — Оповідання	0.35
А. Коломиєць — Казки	0.25
П. Карпенко-Криниця — Підняті Вітрила	0.40
А. Запорожець — Большевизм	0.40
Д. Гуменна — Куркульська вілія	0.25
Є. Онацький — Наше національне ім'я, наш герб	0.25

При замовленні на \$ 10.00 і вище — опуст 25%.

Замовлення й гроші слати:

NOWI DNI
Box 452, Term. "A"
Toronto, Ont. Canada.

